



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ**  
**ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:**  
**ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

**ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ**  
**ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΕΚΙΑΡΗ**  
**(Α.Μ.: 1012201903036)**

**Θέμα: «Η αμερικανική οικονομική βοήθεια στην Ευρώπη και η Ελλάδα. Το  
σχέδιο Μάρσαλ»**



**Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης**  
**Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς**  
**Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου**

**ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021**

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος .....	2
Εισαγωγή .....	3

### **Α΄ Κεφάλαιο**

Οι πολιτικές και οικονομικές συνέπειες του πολέμου .....	7
1.1. Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο .....	7
1.2. Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο .....	12
1.2.1. Οι πολιτικές συνθήκες μετά τον πόλεμο .....	12
1.2.2. Οι οικονομικές συνέπειες του πολέμου – Η ελληνική οικονομία 1947-1952 .....	15

### **Β΄ Κεφάλαιο**

Κατανομή του Σχεδίου Μάρσαλ σε Ευρώπη και Ελλάδα .....	20
2.1. Σχέδιο Μάρσαλ και Ευρώπη .....	20
2.2. Το σχέδιο Marshall στην Ελλάδα, 1947-1952 .....	28
2.2.1. Η οικονομική διάσταση του Σχεδίου στην ελληνική κοινωνία .....	33
2.2.2. Οι πολιτικές διαστάσεις της οικονομικής βοήθειας .....	44
2.2.3. Ανάπτυξη και εμφύλιος πόλεμος .....	49

### **Γ΄ Κεφάλαιο**

Η Ελληνική οικονομία μετά το τέλος του Σχεδίου Μάρσαλ .....	53
Επίλογος .....	55
Πηγές και Βιβλιογραφία .....	57
Περίληψη .....	61

## Πρόλογος

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό τη μελέτη του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ευρώπη, με ιδιαίτερη αναφορά στην Ελλάδα. Στόχος της εργασίας δεν είναι μια απλή καταγραφή των ποσών που διατέθηκαν στις ευρωπαϊκές χώρες μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ αλλά μια βαθύτερη μελέτη στις επιδράσεις και αλλαγές που συντελέστηκαν στις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Προκειμένου να το εξετάσουμε, στην αρχή παρουσιάζουμε τις συνέπειες του πολέμου στην Ευρώπη και την Ελλάδα, ενώ στη συνέχεια εμβαθύνουμε στους τρόπους με τους οποίους βοηθήθηκαν οι ευρωπαϊκές οικονομίες. Γίνεται μια καταγραφή των χρηματικών ποσών που διατέθηκαν αλλά και οι ευρύτερες αλλαγές που έπρεπε να γίνουν προκειμένου να επέλθει η ανάπτυξη. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην Ελλάδα, παρουσιάζοντας τους οικονομικούς και πολιτικούς λόγους που επέδρασαν στον τρόπο κατανομής της βοήθειας. Στο τέλος γίνεται μια σύντομη αναφορά στην οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και τις συνέπειες του Σχεδίου Μάρσαλ στην οικονομική αναδιάρθρωση της χώρας, μετά τη δραστική του μείωση του, απόρροια του πολέμου της Κορέας, στις αρχές της δεκαετίας του 1950.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου για την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με ένα θέμα που παραμένει πάντα τόσο επίκαιρο και για την υποστήριξη που μου παρείχε. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω, την Κωνσταντίνα, η οποία, χάρη στην αγάπη της για τα παλιά βιβλία και τη συλλογή σπάνιων εκδόσεων, συνετέλεσε στην πρόσβασή μου σε πηγές που λόγω της πανδημίας ήταν δύσκολο να έχω πρόσβαση. Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου που με στηρίζει σε κάθε μου προσπάθεια.

## Εισαγωγή

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Ευρώπη με τεράστιες καταστροφές στις παραγωγικές δομές της. Η μεταποίηση είχε παραλύσει, το εμπόριο είχε σταματήσει, η αγροτική παραγωγή είχε μειωθεί ενώ προβλήματα υπήρχαν και στο συγκοινωνιακό δίκτυο. Όλα τα παραπάνω είχαν σημαντικές επιπτώσεις στον χρηματοοικονομικό και δημοσιονομικό τομέα των χωρών της Ευρώπης σε αντίθεση με εκείνη των Ηνωμένων Πολιτειών, που γρήγορα έγινε φανερό ότι το έργο της ανοικοδόμησης της Ευρώπης θα κρινόταν από τη στάση που θα τηρούσαν οι Η.Π.Α. (Aldcroft, 2007).

Όσον αφορά την Ελλάδα ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, η ξένη κατοχή, η συντήρηση των στρατευμάτων κατοχής, ο εμφύλιος πόλεμος των ετών 1946-1949 είχαν αδρανοποιήσει τις περισσότερες παραγωγικές μονάδες οδηγώντας την ελληνική οικονομία σε μια δεινή κατάσταση. Σύμφωνα με έρευνες οι ανθρώπινες απώλειες άγγιζαν το 7% με 8% του πληθυσμού, υπήρξε μείωση της αγροτικής παραγωγή σε ποσοστό πάνω από 70%, ενώ η υποδομή της χώρας είχε καταστραφεί πλήρως (Σβορώνος, 1999). Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1944) πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες προσπάθειες για την επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας. Τα ποσά που εισέπραξε η Ελλάδα από τις πολεμικές αποζημιώσεις δεν επαρκούσαν για την ανασυγκρότηση της χώρας, για το λόγο αυτό ήταν κρίσιμη η μαζική είσοδος ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων. Την περίοδο όμως που εξετάζουμε και με την Ελλάδα να βρίσκεται στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου, η προσέγγιση ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων δεν ήταν εύκολη. Η έναρξη του εμφυλίου πολέμου καθυστέρησε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας τη στιγμή που άλλες ευρωπαϊκές χώρες είχαν μπει σε διαδικασία ταχείας ανοικοδόμησης και εκσυγχρονισμού. Την περίοδο μετά το 1946 θεωρήθηκε επιβεβλημένη η εξωτερική οικονομική ενίσχυση της χώρας.

Το 1946, η Ελλάδα έλαβε σημαντικά χρηματικά ποσά από διάφορες χρηματοδοτικές πηγές, μεταξύ των οποίων ήταν η UNRRA, η Βρετανία, η Η.Π.Α., η Export – Import Bank, που συνολικά έφτασαν μόνο για τη συγκεκριμένη χρονιά τα 520 εκατομμύρια δολάρια. Ποσό, που αν και θα μπορούσε να συμβάλει στην ανασυγκρότηση της εγχώριας παραγωγής και οικονομίας, εν τέλει σχεδόν όλο το ποσό κατευθύνθηκε σε καταναλωτικούς ή άλλους σκοπούς (Σταθάκης, 2004). Αρχικά την οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα ανέλαβε η Μεγάλη Βρετανία λόγοι όμως

πολιτικοί και οικονομικοί την οδήγησαν στο να απεμπλακεί από τις ελληνικές υποθέσεις, τις οποίες πλέον ανέλαβαν οι Η.Π.Α. Τον Ιανουάριο του 1947, έχοντας ζητήσει η ελληνική Κυβέρνηση την αμερικανική βοήθεια, καταφθάνει στην Αθήνα η Επιτροπή Porter. Αποστολή της ήταν να ερευνήσει την κατάσταση, να επισημάνει τα προβλήματα της χώρας και να συντάξει μια έκθεση για την ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας. Τον Μάρτιο του 1947 εξαγγέλλεται η νέα εξωτερική πολιτική των Η.Π.Α., από τον Πρόεδρο Harry Truman, γνωστή ως δόγμα Τρούμαν, ενώ λίγες εβδομάδες πιο μετά εξαγγέλθηκε το Σχέδιο Marshall. Το σχέδιο πρόβλεπε τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας, ύψους 13 δισεκατομμυρίων δολαρίων, σε 16 χώρες της Ευρώπης και προοριζόταν να καλύψει μια περίοδο τεσσάρων ετών, 1948-52. Η άμεση επιδίωξη του προγράμματος ήταν η ανασυγκρότηση των ευρωπαϊκών οικονομιών και η τόνωση της ρευστότητας με την ενίσχυση των συναλλαγών μεταξύ Η.Π.Α. και Ευρώπης.

Η οικονομική αμερικανική βοήθεια διαιρέθηκε μεταξύ των χωρών με βάση το κατά κεφαλήν εισόδημα, υπάρχουν ωστόσο έρευνες που υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα έλαβε σημαντικά οικονομικά ποσά. Για την Ελλάδα η εξωτερική οικονομική βοήθεια θεωρήθηκε αναγκαία την περίοδο 1947-1952 καθώς ο συνεχής ανεφοδιασμός του στρατού επιβάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό ακόμα και μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου. Εκτός από τον στρατιωτικό ανεφοδιασμό, η αμερικανική οικονομική βοήθεια θεωρήθηκε σημαντική για τη λειτουργία της οικονομίας, εξασφαλίστηκαν συναλλαγματικοί πόροι, καλύφθηκε μέρος του δημοσίου ελλείμματος ενώ χρηματοδοτήθηκαν σε μικρότερο βαθμό παραγωγικές επενδύσεις (Σβορώνος, 1999). Σκοπός της εργασίας είναι αρχικά να παρουσιάσει την κατανομή του Σχεδίου Marshall στην Ευρώπη και μετά να εστιάσει την έρευνα στην κατανομή του δανείου στην Ελλάδα. Μέσα από το διαθέσιμο αρχειακό υλικό και την υπάρχουσα βιβλιογραφία, στόχος της έρευνάς μας είναι να εξετάσουμε σε ποιους τομείς της οικονομίας κατευθύνθηκε η αμερικανική βοήθεια και στη συνέχεια σε ποιο βαθμό συνέβαλε στην οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας.

Προκειμένου να το επιτύχουμε αυτό ακολουθήσαμε την παρακάτω μεθοδολογία. Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάζουμε τις συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην ευρωπαϊκή οικονομία και κοινωνία. Γίνεται αναφορά στις διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα μετά τη λήξη του πολέμου για τη διευθέτηση των ζωνών επιρροής, στις απώλειες των χωρών της Ευρώπης τόσο στην οικονομία και στους επιμέρους κλάδους της, βιομηχανία, αγροτική παραγωγή, όσο και στις

πληθυσμιακές αλλαγές που συντελέστηκαν (θάνατοι, τραυματισμένοι). Οι λόγοι που αναφέρεται η κατάσταση των ευρωπαϊκών χωρών είναι πρώτον για να δείξει την τραγικότητα της κατάστασης καθώς οι δυο πιο σημαντικοί παραγωγικοί συντελεστές, κεφάλαιο και εργασία είχαν αδρανοποιηθεί και δεύτερον γιατί το σχέδιο Μάρσαλ ήταν ένα ενιαίο πρόγραμμα για την ανασυγκρότηση των χωρών της Ευρώπης.

Στη συνέχεια ακολουθεί η περιγραφή της κατάστασης στην Ελλάδα τόσο σε οικονομικό όσο και πολιτικό επίπεδο. Θεωρήσαμε χρήσιμο να αναφέρουμε και την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα καθώς η δύσκολες πολιτικές συνθήκες συνδέονται άμεσα με τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν αλλά και για καθυστερήσεις στην υλοποίηση προγραμμάτων.

Στη συνέχεια, προχωράμε στο κυρίως μέρος της εργασίας, όπου γίνεται λόγος για τον τρόπο κατανομής και υλοποίησης της βοήθειας. Δίνεται έμφαση στους λόγους για τους οποίους εκπονήθηκε το σχέδιο Μάρσαλ, οι οποίοι εκτός από την οικονομική ανασυγκρότηση των ευρωπαϊκών χωρών ήταν και ο κίνδυνος του κομμουνισμού που ελλόχευε. Εκτός όμως από την κατανομή των ποσών, έμφαση δίνεται και στους βαθύτερους πολιτικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς λόγους που οδήγησαν την Αμερική στην έκδοση μιας τόσο μεγάλης οικονομικής βοήθειας. Ουσιαστικά, μιλάμε για την επίδραση της αμερικανικής οικονομικής σκέψης στην Ευρώπη και τον τρόπο με τον οποίο συντελέστηκε.

Στο επόμενο κεφάλαιο εστιάζουμε την ανάλυσή μας στην Ελλάδα. Γίνεται αναφορά και στις οικονομικές ενισχύσεις που έλαβε η Ελλάδα πριν τον Σχέδιο Μάρσαλ (UNRRA, Δόγμα Τρούμαν). Και εδώ παρουσιάζονται τα ποσά που διατέθηκαν και τον τρόπο που αξιοποιήθηκαν. Δίνεται έμφαση στις πολιτικές διαμάχες για τον δρόμο που έπρεπε να ακολουθήσει η Ελληνική οικονομία. Επίσης, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους λόγους που η οικονομική βοήθεια δεν αξιοποιήθηκε στον βαθμό που θα έπρεπε λόγω τόσο του γεγονότος ότι μεγάλο μέρος της βοήθειας δαπανήθηκε σε στρατιωτικό εξοπλισμό αλλά και λόγω εγγενών αδυναμιών και προβλημάτων του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της νοοτροπίας της κοινωνίας να αντιδρά, ή να δέχεται δύσκολα, οτιδήποτε αλλάζει παγιωμένες καταστάσεις.

Στο τελευταίο μέρος της εργασίας θεωρήσαμε σκόπιμο να κάνουμε μια αναφορά στον βαθμό που επηρέασε η αμερικανική οικονομική βοήθεια την ελληνική πραγματικότητα. Βασιζόμενοι κυρίως στις διαθέσιμες πηγές παρουσιάζουμε την κατάσταση της οικονομίας με νούμερα για μια αποτίμηση του Σχεδίου, μετά τη δραστική περικοπή.

Η εργασία βασίστηκε στην διαθέσιμη βιβλιογραφία αλλά και σε ένα μέρος σε αρχειακό υλικό. Το αρχειακό υλικό που αξιοποιήθηκε ήταν μια έκδοση της ECA για την κατανομή του σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα. Επίσης, στοιχεία αντλήσαμε από την ιστοσελίδα του Ιδρύματος George Marshall, από την επετειακή έκδοση ενός βιβλίου για την Τράπεζα της Ελλάδος, μέσα από την οποία αντλήσαμε στοιχεία και για τη νομισματική πολιτική που ακολουθήθηκε τις αντίστοιχες περιόδους, από την έκθεση του Κωνσταντίνου Δοξιάδη *Θυσίες της Ελλάδος. Αιτήματα και Επανορθώσεις στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, έκδοση του Υπουργείου Ακοικοδομήσεως καθώς και μερικές εκδόσεις του Περιοδικού *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, των ετών 1948 – 1949. Στόχος μας ήταν να συγκεντρώσουμε και άλλο υλικό από εφημερίδες και περιοδικά της εποχής για να καταγράψουμε και την αποδοχή ή μη της βοήθειας από τον Τύπο της εποχής, αλλά και την πληρέστερη κάλυψη του θέματος. Κάτι τέτοιο όμως δε κατέστη δυνατό. Λόγω της πανδημίας του ιού Covid – 19 και των περιοριστικών μέτρων οι βιβλιοθήκες με τις οποίες ήρθαμε σε επαφή (Βιβλιοθήκη της Βουλής – Καπνεργοστάσιο – Εθνική Βιβλιοθήκη) ήταν κλειστές για το κοινό και το αντίστοιχο υλικό της περιόδου δεν είχε ψηφιοποιηθεί. Αυτό ήταν ένα σημαντικό εμπόδιο για την ομαλή διεξαγωγή της έρευνας, το οποίο έγινε ακόμα μεγαλύτερο με την αδυναμία πρόσβασης τόσο σε πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες για τον εμπλουτισμό της βιβλιογραφίας και τον δανεισμό των αντίστοιχων βιβλίων όσο και τη μεγάλη καθυστέρηση στην αγορά – διακίνηση – παραλαβή των βιβλίων.

## Α' Κεφάλαιο

### Οι πολιτικές και οικονομικές συνέπειες του πολέμου

#### 1.1. Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κατά την χειμερινή περίοδο του 1944 – 1945 όδευε προς το τέλος. Τον Ιούνιο του 1944 οι δυνάμεις των συμμάχων, περνώντας τη Μάγχη, έκαναν αποβίβαση στη βόρεια Γαλλία. Εν συνεχεία, στις 25 Αυγούστου του ίδιου έτους πραγματοποιήθηκε η απελευθέρωση του Παρισιού. Τον Σεπτέμβριο οι συμμαχικές εμπροσθοφυλακές προωθήθηκαν στον Ρήνο, οι οποίες έφτασαν στην καρδιά της Γερμανίας, ενώ την ίδια στιγμή τα σοβιετικά στρατεύματα πλησίαζαν από ανατολικά. Στις 2 Μαΐου 1945 έγινε η κατάληψη του Βερολίνου και στην Πύλη του Βραδεμβούργου έγινε η ύψωση της σοβιετικής σημαίας. Λίγο νωρίτερα και εντός του καταφυγίου του, ο Χίτλερ είχε δώσει τέλος στη ζωή του. Στις 8 Μαΐου αντιπρόσωποι της Ανώτατης Γερμανικής Διοίκησης υπέγραψαν έγγραφο παράδοσης χωρίς όρους. Μετά από πέντε χρόνια και οχτώ μήνες πολέμου επανήλθε η ειρήνη στην Ευρώπη<sup>1</sup>.

Καθώς ο πόλεμος προχωρούσε, ανώτατοι αξιωματούχοι των ηγετικών Ηνωμένων Εθνών συναντιόνταν σε συνδιασκέψεις με σκοπό να καθορίσουν τους όρους της ειρήνης. Η πρώτη διάσκεψη ήταν εκείνη που πραγματοποιήθηκε στο Κάιρο το Νοέμβριο του 1943, προκειμένου να διευθετηθεί η μοίρα της Ιαπωνικής Αυτοκρατορίας. Οι συμμετέχοντες Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ και ο στρατάρχης Τσαγκ Κάι Σεκ συμφώνησαν να επιστραφούν στην Κινέζικη Δημοκρατία τα κινέζικα εδάφη τα οποία είχε καταλάβει η Ιαπωνία, εκτός από την Κορέα, καθώς επίσης να πραγματοποιηθεί η αφαίρεση από την Ιαπωνία όλα των νησιών του Ειρηνικού τα οποία είχε καταλάβει από το 1941. Η δεύτερη σημαντική διάσκεψη πραγματοποιήθηκε στη Γιάλτα της Κριμαίας, το Φεβρουάριο του 1945. Στη συγκεκριμένη διάσκεψη συμμετείχαν ο Ρούσβελτ, ο Τσώρτσιλ και ο Στάλιν, οι οποίοι συμφώνησαν στην άνευ όρων παράδοση της Γερμανίας, στους τρόπους που θα ελεγχόταν η Γερμανία και οι σύμμαχοι της μετά τον πόλεμο, καθώς και την ίδρυση ενός Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών<sup>2</sup> που θα είχε ως στόχο τη διατήρηση της ειρήνης,

1 E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, , Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1983, τ. 2, σ. 373.

2 Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ιδρύθηκε με βάση της αρχή “της ισοτιμίας όλων των κυρίαρχων φιλειρηνικών κρατών”. Τα βασικά όργανα του οργανισμού είναι η Γενική Συνέλευση (συμμετοχή όλων των κρατών - μελών), το Συμβούλιο Ασφαλείας το οποίο συγκέντρωσε και τα σημαντικότερα καθήκοντα του νέου οργανισμού (με εκπροσώπους των Η.Π.Α., της Σοβιετικής Ένωσης, της Βρετανίας, της Κίνας και της Γαλλίας ως μόνιμοι αντιπρόσωποι), η Γραμματεία (γενικός γραμματέας



αφού η Κοινωνία των Εθνών είχε αποτύχει το σκοπό της. Επίσης, η Πολωνία θα παραχωρούσε τις ανατολικές επαρχίες της στην Σοβιετική Ένωση και θα αποζημιωνόταν για την απώλεια με παραχωρήσεις εδαφών στα βόρεια και δυτικά, που θα αποσπούνταν από την Γερμανία<sup>3</sup>.

Στις 17 Ιουλίου 1945, μετά και την παράδοση της Γερμανίας, ο Στάλιν, ο Τσόρτσιλ<sup>4</sup> και ο Τρούμαν συναντήθηκαν στο Πότσνταμ. Οι όροι της διακήρυξης ήταν η περιοχή που ήταν γνωστή ως Ανατολική Πρωσία να διαιρεθεί σε δύο τμήματα, από τα οποία το βόρειο θα παραχωρείτο στη Σοβιετική Ένωση και το νότιο στην Πολωνία, η Πολωνία θα αποκτούσε την πρώην ελεύθερη πόλη του Ντάντσιχ, όλα τα γερμανικά εδάφη ανατολικά των ποταμών Όντερ και Νίσα θα διοικούνταν από την Πολωνία, θα πραγματοποιείτο ολοκληρωτική καταστροφή της στρατιωτικής δύναμης της Γερμανίας, ενώ θα υπήρξε διαίρεση της Γερμανία σε τέσσερις ζώνες κατοχής, η διοίκηση των οποίων θα γινόταν αντίστοιχα από τη Σοβιετική Ένωση, τη Βρετανία, τις Η.Π.Α. και τη Γαλλία<sup>5</sup>.

Σε διπλωματικό επίπεδο οι ηγέτες των χωρών προσπάθησαν να διευθετήσουν τα σύνορα και να αποτρέψουν έναν μελλοντικό πόλεμο. Ωστόσο, το τέλος του πολέμου βρήκε την Ευρώπη σε άσχημη οικονομική κατάσταση. Η έκταση των καταστροφών και των ζημιών στην παραγωγή ήταν πολύ μεγαλύτερη από την καταστροφή που είχε γνωρίσει η Ευρώπη κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η μεταποίηση είχε παραλύσει, το εμπόριο είχε σταματήσει, η αγροτική παραγωγή είχε μειωθεί σημαντικά, ενώ οι επικοινωνίες είχαν αποδιοργανωθεί. Από χρηματοοικονομική άποψη η Ευρώπη ήταν ανίσχυρη, με τεράστια δημοσιονομικά ελλείμματα, με διογκωμένη προσφορά χρήματος, με έλλειψη συναλλαγματικών αποθεμάτων και με έντονες πληθωριστικές πιέσεις. Με εξαίρεση τη Σουηδία και την Ελβετία, που βγήκαν σχεδόν αλώβητες από τον πόλεμο, όλες οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά οικονομικά, κοινωνικά αλλά και πολιτικά προβλήματα<sup>6</sup>.

Σε πληθυσμιακές απώλειες, αν και τα μεγέθη διαφέρουν μεταξύ τους, η πιο κοντινή προσέγγιση κάνει λόγο για 40 εκατομμύρια, που καλύπτει απώλειες τόσο στο

---

και επιτελείο), το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (αποτελείται από δεκαοχτώ μέλη) και το Διεθνές Δικαστήριο. E. Burns, σ. 379.

3 E. Burns, *ό. π.*, σ. 376.

4 Στο μεταξύ είχε αντικατασταθεί από τον Clement Attlee, το νέο πρωθυπουργό της Βρετανίας.

5 E. Burns, *ό. π.*, σ. 378, Dreyfus F.-G., Marx R., Poidevin R., *Η Ευρώπη, από το 1848 μέχρι σήμερα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1980, σ. 196.

6 D. Aldcroft, *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία, 1914 – 2000*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007, σ. 166.

πεδίο των μαχών όσο και σε απλούς πολίτες. Οι απώλειες των πολιτών φαίνεται να είναι μεγαλύτερες σε σύγκριση με άλλες πολεμικές συγκρούσεις και εξ αιτίας της ναζιστικής πολιτικής της μαζικής εξόντωσης πληθυσμών. Τις μεγαλύτερες στρατιωτικές απώλειες τις είχε η Σοβιετική Ένωση, η οποία έχασε 8,6 εκατομμύρια άνδρες και γυναίκες που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις. Οι στρατιωτικές απώλειες της Γερμανίας ανήλθαν σε 4 εκατ., της Ιταλίας σε 400.000 στρατιώτες, ναύτες και αεροπόρους, και της Ρουμανίας σε 300.000 στρατιώτες. Όμως σε σχέση με τον πληθυσμό τους, οι χώρες που είχαν τις μεγαλύτερες στρατιωτικές απώλειες ήταν η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Αλβανία και η Γιουγκοσλαβία. Υπολογίζοντας, ωστόσο, όλους τους θανάτους μαζί, αμάχων και στρατιωτικών, η Πολωνία, η Γιουγκοσλαβία, η ΕΣΣΔ και η Ελλάδα ήταν οι χώρες που πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος<sup>7</sup>. Στη γενικότερη τραγική κατάσταση θα πρέπει να προστεθούν το έλλειμμα των γεννήσεων που ήταν αρκετά σημαντικό, τα 35 εκατομμύρια ανθρώπων που τραυματίστηκαν και το μέγεθος του πληθυσμού που υπέφερε από υποσιτισμό.

Τα παραπάνω όπως γίνεται φανερό είχαν άμεσο αντίκτυπο και στην οικονομική ανάπτυξη καθώς το εργατικό δυναμικό, αλλά και το κεφάλαιο, δυο από τους βασικούς παραγωγικούς συντελεστές είχαν πληγεί σημαντικά. Η κατανομή των απωλειών γενικά ήταν ανόμοια, ωστόσο σε γενικές γραμμές η βόρεια και η δυτική Ευρώπη (εκτός από τη Γερμανία) βγήκαν από τον πόλεμο με μικρές απώλειες, ενώ η κεντρική και η ανατολική Ευρώπη (Ρωσία, Πολωνία, Γερμανία) είχαν σημαντικές απώλειες. Το σημαντικό, ωστόσο, ήταν ότι η σύνθεση του πληθυσμού είχε μεταβληθεί με τις γυναίκες να υπερτερούν έναντι των ανδρών, οι παραγωγικές ηλικιακές ομάδες είχαν πληγεί με αποτέλεσμα την έλλειψη ειδικευμένων εργατών και ανθρώπων με διοικητική και επαγγελματική κατάρτιση ώστε να συμβάλλουν στην οικονομική ανόρθωση της Ευρώπης, ενώ μεγάλες ήταν και οι μετακινήσεις του πληθυσμού, με 30 εκατομμύρια ανθρώπων να αλλάζουν τόπο διαμονής, μέσω εξαναγκασμού απελάσεων ή διασκορπίσεων<sup>8</sup>.

Μεγάλες ήταν οι καταστροφές σε πάγια κεφαλαιουχικά αγαθά. Οι πολεμικές συγκρούσεις σε συνδυασμό με τους συνεχείς βομβαρδισμούς επέφεραν τρομερές καταστροφές στη γη, στην περιουσία και στον βιομηχανικό εξοπλισμό των ευρωπαϊκών χωρών. Ενδεικτικά παραθέτουμε στη Σοβιετική Ένωση, όπου εισέβαλε ο γερμανικός στρατός, 17 χιλιάδες πόλεις και 70 χιλιάδες χωριά αφανίστηκαν, ενώ

<sup>7</sup> T. Judt, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 27.

<sup>8</sup> D. Aldcroft, *ό. π.*, σ. 168.

καταστράφηκε το 70% των βιομηχανικών εγκαταστάσεων και το 60% των δικτύων των μεταφορών. Με τους βομβαρδισμούς εκτός από τις παραγωγικές δυνάμεις σημειώθηκαν και μεγάλες καταστροφές στον οικιστικό τομέα. Οι καταστροφές των κατοικιών ως ποσοστό του προπολεμικού συνόλου ήταν μέχρι 20% σε Γερμανία, Πολωνία, Ελλάδα, 6 – 9% σε Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Βρετανία, Ολλανδία, 5% στην Ιταλία, και 3 – 4% σε Τσεχοσλοβακία, Νορβηγία, Ουγγαρία<sup>9</sup>.

Τα δίκτυα μεταφορών είχαν καταστραφεί με συνέπεια η οι σιδηροδρομικές μεταφορές να έχουν καταρρεύσει τελείως, τα λιμάνια επίσης είχαν καταστραφεί, ενώ μικρό μέρος του οδικού άξονα ήταν ικανό να πραγματοποιήσει τις ελάχιστες εμπορικές μεταφορές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο όπως γίνεται φανερό, οποιαδήποτε εμπορική δραστηριότητα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Εκτός από το εμπόριο όμως, τόσο η βιομηχανία όσο και η αγροτική οικονομία είχαν πληγεί σοβαρά. Το κεφάλαιο κίνησης της βιομηχανίας είχε εξαντληθεί σε μεγάλο βαθμό. Τόσο ο βιομηχανικός εξοπλισμός όσο και τα κτίρια των εργοστασίων υπέστησαν σοβαρές καταστροφές. Οι πιο σοβαρές καταστροφές σημειώθηκαν σε σημαντικούς τομείς της οικονομίας, όπως ο άνθρακας, ο χάλυβας και η ενέργεια. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του πολέμου η βιομηχανία δούλευε, μπορεί να είχε μετατοπιστεί το κέντρο βάρους από τα καταναλωτικά και παραγωγικά αγαθά σε πολεμικά προϊόντα, με συνέπεια σε μια έκθεση τα Ηνωμένα Έθνη το 1953 να σημειώνουν ότι “η βιομηχανική ικανότητα της Ευρώπης στο τέλος του πολέμου ήταν όχι μόνο καλύτερη από ό, τι πριν από τον πόλεμο, αλλά και περισσότερο καλύτερη για τις νέες ανάγκες της ηπείρου”<sup>10</sup>.

Στον αγροτικό τομέα δεν μπορεί να ειπωθεί κάποια θετική πλευρά, όπως παραπάνω, καθώς η παραγωγική ικανότητα του αγροτικού τομέα είχε πληγεί σοβαρά από τον πόλεμο, εξαιτίας των ζημιών στη γη, της καταστροφής και της λεηλασίας του εξοπλισμού αλλά και της τεράστιας απώλειας των εκτρεφόμενων ζώων, με τις μεγαλύτερες απώλειες να έχουν σημειωθεί στην Πολωνία και τη Ρωσία. Αυτό είχε άμεσες συνέπειες και στις διατροφικές συνήθειες. Υπήρξε σημαντική μείωση της παραγωγής σιτηρών στις κατεχόμενες χώρες, ενώ ελλείψεις υπήρχαν και στην παραγωγή λίπους λόγω της μεγάλης απώλειας των εκτρεφόμενων ζώων<sup>11</sup>.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω η αποκατάσταση της οικονομίας

9 D. Aldcroft, *ό. π.*, σ. 169.

10 D. Aldcroft, *ό. π.*, σ. 171.

11 Το ποσοστό της εγχώριας παραγωγής λίπους ήταν στο 13% του προπολεμικού επιπέδου στην Πολωνία, στο 25% στη Γιουγκοσλαβία, στο 33% στο Βέλγιο και λίγο κάτω από το 50% σε Γαλλία, Αυστρία, Τσεχοσλοβακία. D. Aldcroft, *ό. π.*, σ.173

ήταν άμεσης προτεραιότητας, αλλά η οικονομία δεν ήταν η μόνη προτεραιότητα. Εκτός από την οικονομική ανάκαμψη, έπρεπε να επέλθει και η πολιτική ομαλότητα, με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά και τη διευθέτηση των σχέσεων ορισμένων κρατών με τις αποικίες τους<sup>12</sup>. Τα περισσότερα κράτη της Δυτικής Ευρώπης μετά τον πόλεμο σχημάτισαν κυβερνήσεις εθνικής ενότητας. Στη Γαλλία η προσωρινή κυβέρνηση του Ντε Γκωλ εκλέγει μια Συντακτική Βουλή που δίνει στη χώρα νέο Σύνταγμα, αλλά ένα σχέδιο ανάπτυξης με σοσιαλιστική κατεύθυνση, που προτείνεται από κομμουνιστές και σοσιαλιστές, απορρίπτεται. Από την άλλη πλευρά το Λονδίνο, και η εργατική κυβέρνηση, επιταχύνει το ρυθμό ανοικοδόμησης παράλληλα όμως με την ανοικοδόμηση ενός κράτους πρόνοιας και την καθιέρωση του συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων, ασφάλειας κατά της ασθένειας που ενισχύεται από ένα εθνικό σύστημα υγείας<sup>13</sup>.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, η ανοικοδόμηση της Ευρώπης δεν ήταν εύκολη υπόθεση με τα κεφάλαια να είναι λιγοστά, το εργατικό δυναμικό να είναι εξουθενωμένο όχι μόνο από τον πόλεμο αλλά και υποσιτισμένο λόγω της μείωσης της αγροτικής παραγωγής. Η Ευρώπη χρειαζόταν εισαγωγές για να μπορέσει να ανακάμψει, την ίδια στιγμή όμως δεν είχε τα απαραίτητα κεφάλαια για να πληρώσει τις εισαγωγές. Η μόνη χώρα που θα μπορούσε να αναλάβει το έργο της ανοικοδόμησης της Ευρώπης ήταν οι Η.Π.Α. οι οποίες ήταν σε πολύ καλύτερη παραγωγική θέση από την Ευρώπη. Ένας ακόμη λόγος που οι Η.Π.Α. ανέλαβαν άμεσα την ανοικοδόμηση της Ευρώπης σχετίζεται με τον κίνδυνο της εξάπλωσης του κομμουνισμού. Η εξάντληση των οικονομικών και παραγωγικών πόρων σε συνδυασμό με την οικονομική και κοινωνική εξάντληση του πληθυσμού θεωρούσαν ότι θα ήταν πρόσφορο έδαφος για τον κομμουνισμό. Μετά τον πόλεμο οι πρώιμες φιλελεύθερες ιδέες είχαν εγκαταλειφθεί και η παρέμβαση του κράτους ήταν άμεση. Η κοινή γνώμη πίστευε ότι οι κρατικές πολιτικές έπρεπε να ήταν άμεσες και να δώσει λύσεις κυρίως στο θέμα της εργασίας, να περιορίσει τον πληθωρισμό και να διατηρήσει την ισορροπία του εξωτερικού εμπορίου. Το πιο εμβληματικό παράδειγμα κεϋνσιανής πολιτικής είναι αυτό που θα εφαρμοστεί από την Αμερική και την έγκριση του Σχεδίου Μάρσαλ από το Κογκρέσο<sup>14</sup>.

12 F.-G. Dreyfus, R. Marx, R. Poidevin, (1980), *Η Ευρώπη, από το 1848 μέχρι σήμερα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σ. 195.

13 F.-G. Dreyfus, R. Marx, R. Poidevin, *ό. π.*, σ. 196 – 197.

14 F.-G. Dreyfus, R. Marx, R. Poidevin, *ό. π.*, σ. 199.

## 1.2. Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο

### 1.2.1. Οι πολιτικές συνθήκες μετά τον πόλεμο

Υπό τη βρετανική αιγίδα, ο Γεώργιος Παπανδρέου ξεκίνησε τη διαδικασία συγκρότησης κυβέρνησης εθνικής ενότητας σε διάσκεψη στο Λίβανο, όπου παρευρέθηκαν αντιπρόσωποι από όλες τις αντιστασιακές και πολιτικές δυνάμεις. Εκεί πραγματοποιήθηκαν διαπραγματεύσεις για τον ρόλο το ΕΑΜ στην νέα κυβέρνηση. Τα υπουργεία που ήταν υποχρεωμένοι να αποδεχτούν ήταν δευτερευόντα και ενώ αρχικά φαινόταν να σχηματίζεται κυβέρνηση, οι παραχωρήσεις τους γρήγορα απορρίφθηκαν από την κομμουνιστική ηγεσία, η οποία πρόβαλε το αξίωμα να αναλάβει θέσεις σε καίρια υπουργεία και τον περιορισμό του Παπανδρέου ως τίμημα της συμμετοχής τους στην κυβέρνηση. Το αδιέξοδο λύθηκε τον Αύγουστο όταν η ηγεσία του ΕΑΜ υποχώρησε και αποδέχτηκε τη συμφωνία του Λιβάνου. Αυτό φαίνεται να ήταν αποτέλεσμα της συνεννόησης του Στάλιν με τον Τσόρτσιλ να μεταβάλει το την αδιάλλακτη γραμμή του ΕΑΜ<sup>15</sup>. Η κυβέρνηση Παπανδρέου φτάνει στην απελευθερωμένη Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου. Η κυβέρνηση συνοδευόταν από μια μικρή βρετανική δύναμη σκοπός της οποίας ήταν η διασφάλιση της επιστροφής της, εξαιτίας των φόβων που υπήρχαν για κατάληψη της εξουσίας από τους κομμουνιστές. Ο Παπανδρέου κατάφερε να σχηματίσει μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας ωστόσο τα προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπιστούν ήταν τεράστια. Ο εμφύλιος στους κόλπους της Αντίστασης είχε καλλιεργήσει ένα κλίμα φόβου και δυσπιστίας, ενώ σε αυτό το κλίμα συνέτεινε και το γεγονός ότι η οικονομία είχε καταβαραθρωθεί κατά τη περίοδο της κατοχής, οι επικοινωνίες είχαν διακοπεί σε όλη η χώρα παρεμποδίζοντας τη μετακίνηση και διανομή βοηθητικού υλικού, οι ασθένειες, και ιδιαίτερα η φυματίωση, ταλαιπωρούσαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού, συνέπεια της κακής ή της περιορισμένης διατροφής.

Καθώς το κλίμα της ευφορίας από την απελευθέρωση μειωνόταν, πρακτικά πολιτικά προβλήματα ανέρχονταν στο προσκήνιο. Ο Παπανδρέου, και οι Βρετανοί σύμβουλοί του, δεν θεώρησαν άμεσης προτεραιότητας την ικανοποίηση των αιτημάτων για τιμωρία των δοσίλογων. Κύριο θέμα αναδείχτηκε ο αφοπλισμός των αντάρτικων στρατευμάτων και η αντικατάστασή τους από τακτικό εθνικό στρατό. Η

<sup>15</sup> Αυτό, όπως υποστηρίζουν και ηγετικά μέλη της εποχής, είχε ως αποτέλεσμα να απολέσει την ευκαιρία η κομμουνιστική ηγεσία να αναλάβει την εξουσία. R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 2000*, Αθήνα 2003, σ. 160.

Αριστερά όμως αρνήθηκε να παραδώσει τον εξοπλισμό της και αυτό είχε ως συνέπεια την παραίτηση των εκπροσώπων του ΕΑΜ από την κυβέρνηση, στις αρχές Δεκεμβρίου 1944. Βίαιες διαδηλώσεις ξέσπασαν στο κέντρο της Αθήνας και σε αυτό το πλαίσιο φτάνει στην Αθήνα ο Τσόρτσιλ, με σκοπό της διευθέτησης του ζητήματος. Αναγνωριζόταν η ανάγκη εγκαθίδρυσης της αντιβασιλείας μέχρι τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το πολιτειακό ζήτημα. Ο Παπανδρέου αντικαταστάθηκε στην πρωθυπουργία από τον στρατηγό Πλαστήρα. Οι συγκρούσεις έληξαν στα μέσα Ιανουαρίου του 1945 και ακολούθησε τον Φεβρουάριο η Συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία επεδίωξε να ρυθμίσει την έκρυθμη κατάσταση. Στη συμφωνία προβλεπόταν ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ με αντάλλαγμα αμνηστία των ενεργειών του που χαρακτηρίστηκαν ως “πολιτικά” εγκλήματα. Συμφωνήθηκε επίσης ότι μετά το δημοψήφισμα για τη μοναρχία, έπρεπε να ακολουθήσουν εκλογές<sup>16</sup>. Ωστόσο, η κυβέρνηση Πλαστήρα φάνηκε ανίσχυρη μπροστά στην έκρυθμη κατάσταση. Τον Μάρτιο του 1945 η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ έστειλε ένα μακροσκελές κείμενο προς τις συμμαχικές κυβερνήσεις στο οποίο δήλωνε ότι δεν έχει τηρηθεί η Συμφωνία της Βάρκιζας και από τις δύο πλευρές. Το ΕΑΜ κατηγορούσε την κυβέρνηση ότι καταδίωκε και τρομοκρατούσε το εαμικό αντιστασιακό κίνημα σε όλη τη χώρα, ενώ δεχόταν “προδότες” και διατηρούσε την Ορεινή Ταξιαρχία άθικτη, ενώ πρότεινε τη συγκρότηση διασυμμαχικής επιτροπής για να εξετάσει την κατάσταση. Τότε η Βρετανική κυβέρνηση συνειδητοποίησε ότι ο Πλαστήρας δεν μπορούσε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς και να επιτύχει κάποια εθνική ενότητα, γεγονός που οδήγησε στην παραίτησή του στις αρχές Απριλίου. Στις 8 Απριλίου σχηματίζεται νέα κυβέρνηση με πρόεδρο τον ναύαρχο Πέτρο Βούλγαρη, η οποία αποτελούνταν κυρίως από αξιωματικούς του στρατού και του ναυτικού<sup>17</sup>. Η όξυνση όμως που προκλήθηκε τον Οκτώβριο του 1945 σχετικά με την προκήρυξη εκλογών, ανάγκασε τη βρετανική κυβέρνηση να στείλει στην Ελλάδα τον υφυπουργό Εξωτερικών Hector Mac Neil. Ο Βρετανός αξιωματούχος διατύπωσε μια σειρά από μέτρα που έπρεπε να ληφθούν, αλλά η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε ότι δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτά τα αιτήματα. Ύστερα από διαβουλεύσεις, στα τέλη του 1945, εγκαθιδρύθηκε μετά από βρετανική πίεση μια πιο σταθερή, φαινομενικά κυβέρνηση υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη<sup>18</sup>.

16 R. Clogg, *ό. π.*, σ. 161.

17 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 16 (2000), σ. 109 - 110 (στο εξής βλέπε Ι.Ε.Ε.).

18 Τα μέτρα που πρότεινε ο Βρετανός αξιωματούχος ήταν η εφαρμογή ενός προγράμματος

Το θέμα της διεξαγωγής δημοψηφίσματος και των εκλογών επανήλθε και προκάλεσε νέα πολιτική τριβή και την εκ νέου επέμβαση των ξένων δυνάμεων. Το ζήτημα της διεξαγωγής δημοψηφίσματος και το ενδεχόμενο να προηγηθούν οι εκλογές ήρθε να προστεθεί σε μια ήδη ταραγμένη κατάσταση, καθώς στην πολιτική σκηνή επικρατούσε πόλωση, ένοπλες ομάδες της Δεξιάς και της Αριστεράς δραστηριοποιούνταν στην ύπαιθρο, ο κρατικός μηχανισμός είχε αποδιοργανωθεί, η οικονομία εξακολουθούσε να είναι σε άθλια κατάσταση, ενώ εκδηλώθηκαν και οι πρώτες διαφωνίες μεταξύ των Συμμάχων<sup>19</sup>. Οι Αμερικανοί απέβλεπαν σε εκλογές υπό συμμαχική επιτήρηση, ώστε να αποκατασταθεί η σταθερότητα. Η ελληνική δεξιά, όμως, που ήλεγχε τον κρατικό μηχανισμό, καθώς και οι Βρετανοί Συντηρητικοί, προτιμούσαν να προηγηθεί το δημοψήφισμα για το θέμα της μοναρχίας. Οι Αμερικανοί διαφωνούσαν με την παραπάνω πρόταση καθώς κάτι τέτοιο θεωρούσαν ότι θα όξυνε την ήδη εκρηκτική κατάσταση. Η καλύτερη λύση ήταν μέσω των εκλογών να εγκατασταθεί μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, η οποία στη συνέχεια θα διεξήγαγε το δημοψήφισμα<sup>20</sup>. Όταν υιοθετήθηκε η άποψη των Αμερικανών και προκηρύχθηκαν εκλογές διατυπώθηκαν πολλές ενστάσεις από την Αριστερά και το Κέντρο (μαζί με την κεντρώα κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη) με το επιχείρημα ότι λόγω της αυξημένης πολιτικής τρομοκρατίας από τα δεξιά δεν ήταν δυνατό να διεξαχθούν ελεύθερες εκλογές και ζητούσαν την αναβολή. Όμως ούτε οι Βρετανοί ούτε οι Αμερικανοί ήταν διατεθειμένοι να αναβάλουν τις εκλογές, καθώς ενδεχόμενη αναβολή θα έδινε το περιθώριο στην Αριστερά να ενισχύσει τις δυνάμεις της και οι Κεντρώοι πολιτικοί για να μπορέσουν να κερδίσουν χρόνο και ίσως μια πολιτική συναλλαγή με το ΕΑΜ. Οι προσπάθειες αναβολής των εκλογών δε καρποφόρησαν, ο Σοφούλης υπό τις βρετανικές πιέσεις δεν δέχτηκε την αναβολή της εκλογικής διαδικασίας και οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν με μεγάλη απόχη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη του Λαϊκού Κόμματος στην εξουσία με

---

οικονομικής ανόρθωσης, που θα χρηματοδοτείτο με βρετανικό δάνειο, σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού, η Εργατική κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να στείλει την απαραίτητη βοήθεια για την οικονομική ανόρθωση και οι Βρετανοί ήλπιζαν η ελληνική κυβέρνηση να ακολουθήσει τις συμβουλές της, και ουσιαστικά να επιβάλλουν τον πλήρη έλεγχο στην οικονομική ζωή της Ελλάδας. I.E.E., ό.π., σ. 113. Ωστόσο, ο πρέσβης MacVeagh εξέφρασε τις ανησυχίες του στον Αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών, υποστηρίζοντας ότι “Αν η Εργατική Κυβέρνηση στη Βρετανία υιοθετήσει πολιτική που να βασίζεται στην προϋπόθεση ότι το ελεγχόμενο από τους Κομμουνιστές ΕΑΜ αντιπροσωπεύει δημοκρατικό κίνημα – όπως είναι πιθανό – θα βοηθηθούν ανυπολόγιστα οι δυνάμεις της Μόσχας να εδραιώσει de facto την επιρροή της στην Ελλάδα”. L. Wittner, “Η Αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα” στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα 2006, σ. 401.

19 I.E.E., ό.π., σ. 112.

20 L. Wittner, ό. π., σ. 402.

πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη<sup>21</sup>.

### 1.2.2. Οι οικονομικές συνέπειες του πολέμου – Η ελληνική οικονομία 1947-1952

Η Ελλάδα μετά από τέσσερα χρόνια πολέμου και τριάμισι χρόνια τριπλής κατοχής, απελευθερώνεται. Τον Οκτώβριο του 1944 όλη η χώρα εκτός από την Κρήτη, τη Μήλο και τα Δωδεκάνησα, έχει απαλλαγεί από τις δυνάμεις κατοχής. Το τέλος του πολέμου βρίσκει τη χώρα σε άθλια κατάσταση τόσο στον οικονομικό και παραγωγικό τομέα όσο και στον νομισματικό. Αυτό που μένει πίσω είναι μια κατεστραμμένη χώρα τόσο στις πόλεις όσο και στην επαρχία. Ακόμα και μετά την απελευθέρωση, πολλοί Έλληνες πέθαιναν από πείνα, τόσο στην περιφέρεια όσο και στις πόλεις, γιατί το συγκοινωνιακό δίκτυο είχε καταστραφεί. Οι στερήσεις και η πείνα συνεχίζονται μέχρι τον Μάιο του 1945, όπου παραδίδονται και οι τελευταίες γερμανικές δυνάμεις στα ελληνικά νησιά.

Όσον αφορά τον παραγωγικό τομέα, οι συνέπειες στην ελληνική κοινωνία και οικονομία είναι τραγικές. Όπως περιγράφει ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης στην έκθεση που συνέταξε για το Υπουργείο Ανοικοδομήσεως η πτώση της γεωργικής παραγωγής ήταν φοβερή. Στα δύο κύρια εξαγωγικά προϊόντα, τον καπνό και τη σταφίδα, η παραγωγή σημείωσε πτώση 83% και 66% αντίστοιχα. Η ίδια άσχημη κατάσταση ίσχυε και στην κτηνοτροφία, με την αναπαραγωγή να έχει σταματήσει και πολλά από τα ζώα να έχουν εξοντωθεί ή να έχουν χρησιμοποιηθεί για την διατροφή του στρατού κατοχής το προηγούμενο διάστημα. Άλλη μια σημαντική δραστηριότητα μειώθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι εγκαταστάσεις για την εξόρυξη μεταλλείων καταστράφηκαν είτε από τους κατακτητές είτε από σαμποτέρ για να εμποδίσουν την αξιοποίησή τους από τα στρατεύματα κατοχής. Με την Ελλάδα να έχει σημαντική παρουσία στην εξόρυξη μεταλλευμάτων, μεταξύ των οποίων σίδηρο, μαγγάνιο, νικέλιο, πυρίτιδα, βωξίτης, η εξόρυξη μειώθηκε στο 6% και στη συνέχεια στο 2% της προπολεμικής. Τα παραπάνω, και λαμβάνοντας υπόψη ότι η ελληνική οικονομία στηριζόταν στις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων, είχαν σημαντικό αντίκτυπο στο εμπορικό ισοζύγιο<sup>22</sup>. Ακόμη μεγαλύτερες ήταν οι καταστροφικές συνέπειες του πολέμου στο ναυτιλιακό κεφάλαιο της χώρας που υπολογίστηκαν στο 72% του προπολεμικού. Μεταξύ των ετών 1939 – 1944 ο ελληνικός εμπορικός

21 L. Wittner, *ό. π.*, σ. 403.

22 Κ. Δοξιάδης, *Θυσιές της Ελλάδος. Αιτήματα και Επανορθώσεις στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1947, σ. 16 – 18.



στόλος απώλεσε 429 πλοία και 1.372.353 τόνους<sup>23</sup>.

Εκτός όμως και πριν από την ανασυγκρότηση του παραγωγικού τομέα, έπρεπε να δοθεί λύσει στο νομισματικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η χώρα. Η προηγούμενη κατοχική περίοδος είχε ωθήσει τη νομισματική κυκλοφορία και το επίπεδο τιμών σε μεγάλα ύψη. Η δραχμή εκμηδενίστηκε και η χρυσή λίρα εγκαθιδρύθηκε ως μέτρο αξιών και ως μέσο πληρωμής. Στο τέλος της κατοχικής περιόδου η χώρα βρισκόταν ουσιαστικά χωρίς νόμισμα που να χρησιμεύει ως μέτρο των αξιών και μέσο ανταλλαγής. Οι συναλλαγές σε μεγάλο μέγεθος γίνονταν με αντιπραγματισμό και ο ρόλος του χρήματος είχε υποκατασταθεί από τη χρυσή λίρα, ή ακόμα και αγαθά πρώτης ανάγκης, όπως το λάδι<sup>24</sup>. Πριν ακόμα από τη απελευθέρωση καταβάλλονταν προσπάθειες για να δημιουργηθεί ένα νέο νόμισμα σταθερής αγοραστικής δύναμης που θα αντικαθιστούσε την εκμηδενισμένη δραχμή.

Αν στο πολιτικό επίπεδο ήταν δύσκολη η σύμπλευση όλων των πολιτικών δυνάμεων προκειμένου να επανέλθει η κανονικότητα, στην οικονομική και νομισματική πολιτική η εξίσωση των μέτρων ήταν ακόμα δυσκολότερη. Δύο ήταν οι βασικές απόψεις που διατυπώθηκαν για το ζήτημα της νομισματικής μεταρρύθμισης, όπως και της παραγωγικής ανασυγκρότησης το οποίο θα εξετάσουμε σε επόμενο κεφάλαιο. Στο ζήτημα της νομισματικής μεταρρύθμισης υπήρχε η μία άποψη, που εκφράστηκε από τον Κ. Βαρβαρέσο και υποστήριζε την κατοχύρωση της αγοραστικής δύναμης μέσω της φορολογικής πολιτικής και του ελέγχου των τιμών και των εισοδημάτων, αλλά και τη στήριξη του νομίσματος με παρεμβάσεις στο χρηματιστήριο, όπου θα πωλούνταν χρυσός από τα αποθέματα της Τραπέζης της Ελλάδος για να απορροφηθεί η πλεονάζουσα ρευστότητα. Από την άλλη πλευρά βρίσκονταν αυτοί που υποστήριζαν την απελευθέρωση των μηχανισμών της αγοράς, σύμφωνα με τους οποίους η οικονομία θα επέστρεφε στη φυσιολογική της κατάσταση. Κύριος εκπρόσωπος της δεύτερης άποψης ήταν ο καθηγητής πολιτικής οικονομίας του Πανεπιστημίου της Αθήνας, Ξενοφών Ζολώτας. Ουσιαστικά αυτές οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις φανερώνουν και την οικονομική σχολή που εκπροσωπεί ο καθένας. Η άποψη ωστόσο του Βαρβαρέσου συμβάδιζε περισσότερο με το γενικότερο κλίμα της εποχής και την ένταση του κρατικού ελέγχου, που

23 Η πτώση αυτή είναι τεράστια αν λάβουμε υπόψη ότι πριν τον πόλεμο ο ελληνικός εμπορικός στόλος ανήκε στους μεγαλύτερους του κόσμου και ερχόταν δεύτερος σε φορτηγά “τραμπ”. Π. Καζάκος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944 – 2000*, Αθήνα 2010, σ. 59.

24 Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα 1978, σ. 242.

υιοθετήθηκε και από τους Συμμάχους για τη μεγιστοποίηση της παραγωγής με το μικρότερο κόστος<sup>25</sup>.

Η αποκατάσταση της νομισματικής σταθερότητας ήταν μια από τις άμεσες προτεραιότητες της ελληνικής κυβέρνησης. Η προεργασία είχε ήδη ξεκινήσει από την εξόριστη κυβέρνηση και τον Διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος, Κ. Βαρβαρέσο. Τα κύρια σημεία αφορούσαν την εξέλιξη των εσωτερικών και διεθνών τιμών, αντιστοιχία της προπολεμικής εσωτερικής και εξωτερικής αγοραστικής δύναμης του νομίσματος και επιπλέον μέτρα νομισματικής μεταρρύθμισης<sup>26</sup>. Μετά την απελευθέρωση πραγματοποιήθηκαν και οι πρώτες προσπάθειες νομισματικής αποκατάστασης από την Τράπεζα της Ελλάδος. Πρόθεση της Διοίκησης ήταν να εκτυπώσει νέα τραπεζογραμμάτια και να τεθούν άμεσα σε κυκλοφορία. Η εισαγωγή της «νέας δραχμής» με τον Ν18/1944 και η σύνδεσή της με τη χάρτινη λίρα Αγγλίας δεν ευδοκίμησε όχι μόνο λόγω του κινήματος του Δεκεμβρίου το 1944, το οποίο δημιούργησε συνθήκες αβεβαιότητας<sup>27</sup>, αλλά και για μια σειρά αιτιών, μεταξύ των οποίων η μη αποκατάσταση των εισαγωγών, η αδυναμία της φορολογικής πολιτικής να αποδώσει αμέσως, η κατ' εξακολούθηση έκδοση χρήματος για να ανταποκριθεί στη ζήτηση, αλλά και η αποδιοργανωμένη παραγωγή υπό συνθήκες εμφυλίου δημιούργησαν συνθήκες πανικού<sup>28</sup>. Το κοινό άρχισε πάλι να στρέφεται προς τη χρυσή λίρα προκαλώντας την αύξηση της τιμής της. Επιπλέον, εκτός από την ρύθμιση της τιμής της χρυσής λίρας, πάρθηκαν μια σειρά από μέτρα μετά από βρετανική σύσταση. Η δέσμη μέτρων οικονομικής πολιτικής που υιοθετήθηκε την πρώτη περίοδο αφορούσε πάγωμα μισθών και ημερομισθίων, με ταυτόχρονη αύξηση της ημερήσιας μερίδας διανεμόμενης τροφής στην περιοχή της πρωτεύουσας και πρότειναν νόμο για την φορολόγηση των κερδών της κατοχικής περιόδου. Με το συγκεκριμένο μέτρο θα καλούνταν όσοι επωφελήθηκαν από την κατοχική κατάσταση να αποδώσουν ένα μέρος των κερδών τους και να συμβάλλουν με τον τρόπο τους στην προσπάθεια εξυγίανσης της δημόσιας οικονομίας<sup>29</sup>.

Η προηγούμενη κατάσταση με τις συνεχείς παρεμβάσεις της Τράπεζας προκειμένου να συγκρατηθεί η τιμή της λίρας μέχρι να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη στο νέο νόμισμα, δεν απέδωσε καθώς δεν αποκαταστάθηκαν οι

25 Χ. Χατζηωσήφ, "Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του εμφυλίου" στο *Ανασυγκρότηση, εμφύλιος παλινόρθωση, 1945 – 1952*, Αθήνα, σ. 11.

26 Χ. Χατζηωσήφ, *ό. π.*, σ.10.

27 Κ. Γ. Δρακάτος, *Ο μεγάλος κύκλος της Ελληνικής Οικονομίας, 1945-1995*, Παπαζήση, Αθήνα, σ. 14.

28 Π. Καζάκος, *ό. π.*, σ. 68.

29 Π. Καζάκος, *ό. π.*, σ. 67.

εσωτερικές συνθήκες και δεν ομαλοποιήθηκε η ελεύθερη επικοινωνία και μεταφορά προϊόντων κέντρου – περιφέρειας που θα συνέβαλε στην αποκατάσταση της νομισματικής κυκλοφορίας και κατ' επέκταση στην προτίμηση της νέας δραχμής έναντι της λίρας<sup>30</sup>. Στην συνέχεια ακολούθησαν άλλες δύο προσπάθειες νομισματικής σταθεροποίησης, οι οποίες όμως είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια μεγάλου μέρους των συναλλαγματικών διαθεσίμων της Τραπέζης της Ελλάδος<sup>31</sup>. Το σημαντικό ωστόσο σε αυτή την τρίτη προσπάθεια, είναι ότι η προσπάθεια συγκράτησης της τιμής της λίρας και σταθεροποίησης της δραχμής στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική βοήθεια από το εξωτερικό. Τόσο η βρετανική βοήθεια που δόθηκε με τη Συμφωνία του Λονδίνου (Ιανουάριος 1946), όσο και μέρος από το ποσό που διατέθηκε μέσω της UNRRA διοχετεύθηκε στην αποκατάσταση της νομισματικής κυκλοφορίας<sup>32</sup>. Η εκταμίευση βέβαια των ποσών συνοδεύτηκε και από την υλοποίηση ενός σταθεροποιητικού προγράμματος. Με τη Συμφωνία του Λονδίνου<sup>33</sup> η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να εφαρμόσει το συγκεκριμένο πρόγραμμα και η βρετανική με την σειρά της να υποστηρίξει την προσπάθεια με οικονομική και υλική βοήθεια. Η Συμφωνία προέβλεπε τη χορήγηση δανείου ύψους 10 εκατ. λιρών στερλινών για τη σταθεροποίηση της δραχμής και παράλληλα πιστώσεις για είδη ρουχισμού, γεωργικά μηχανήματα, αποκατάσταση οδικών συγκοινωνιών, μέσα μεταφοράς για αποκατάσταση του εγχώριου και ακτοπλοϊκού εμπορίου. Εκτός από τις υλικές παροχές, η χορήγηση βοήθειας συνοδευόταν και από μέτρα θεσμικού έλεγχου. Ειδικοί εμπειρογνώμονες υπό την Βρετανική Οικονομική Αποστολή θα παρείχαν συμβουλές για την εφαρμογή του προγράμματος υπηρετώντας ταυτόχρονα σε διάφορα υπουργεία. Ουσιαστικά, πρόκειται για την πρώτη θεσμική διείσδυση ξένου παράγοντα στον τομέα της οικονομικής πολιτικής. Παράλληλα, η σύσταση της Νομισματικής Επιτροπής, η οποία αποτελείτο από τους Υπουργούς Συντονισμού και Οικονομικών, τον διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, και έναν Αμερικανό και Βρετανό σύμβουλο με δικαίωμα βέτο ενίσχυσε την εξωτερική

30 Τράπεζα της Ελλάδος, Τα πρώτα..., ό. π., σ. 251 – 252.

31 Μετά την παραίτηση Βαρβαρέσου, Διοικητής της Τράπεζας την αντίστοιχη περίοδο ήταν ο Γιώργος Μαντζαβίνος. Τράπεζα της Ελλάδος, ό. π., σ. 255 και 257.

32 Σύμφωνα με την Τράπεζα το ποσό που διατέθηκε από τα συναλλαγματικά της διάθεσιμα ήταν 30 εκατομμύρια χάρτινες λίρες Αγγλίας. Το απόθεμα σε χρυσό και συνάλλαγμα που αντιπροσώπευε στο τέλος Μαρτίου 1946 αξία σε δραχμές 1.924 δισεκατομμύρια, είχε μειωθεί μέχρι τον Δεκέμβριο σε 1.325 δισ. Δραχμές. Τράπεζα της Ελλάδος, ό. π., σ. 257.

33 Η Συμφωνία του Λονδίνου αποτελεί μια από τις πρώτες του είδους συναλλαγές ανάμεσα σε αναπτυσσόμενες και υπό ανάπτυξη χώρες, η οποία θα διαδοθεί τα επόμενα χρόνια και θα υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα. Π. Καζάκος, ό. π., σ. 70.

παρέμβαση στην οικονομική πολιτική της χώρας αλλά ταυτόχρονα διασφάλιζε την χρηστή αξιοποίηση και κατανομή της βοήθειας<sup>34</sup>.

Παρ' όλα τα μέτρα που έλαβε η Διοίκηση της Τράπεζας για τον περιορισμό του δημοσιονομικού ελλείμματος, τον Ιούνιο του 1945 (2η προσπάθεια), η τιμή της χρυσής λίρας και η κυκλοφορία τραπεζογραμμάτων συνέχισε να αυξάνεται<sup>35</sup>. Το 1946 σε μια ακόμα προσπάθεια νομισματικής σταθεροποίησης παρενέβη και η Τράπεζα της Ελλάδος μέσω της αγοράς χρυσών λιρών. Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατούσε είναι ότι ενώ η συναλλαγή με χρυσές λίρες το διάστημα 1947-1949 κάλυπτε το 6% της αξίας των εξαγωγών, το 1950 διαμορφώθηκε στο 18% και το 1951 στο 12%, ενώ το 1952 επανήλθε στα αρχικά επίπεδα του 5%. Οι χρυσές λίρες δεν έπαψαν να αποτελούν μέσο διαφύλαξης της αγοραστικής δύναμης, ενώ παράλληλα ο συνεχιζόμενος πληθωρισμός εξανέμιζε τα εισοδήματα και διεύρυνε τις κοινωνικές ανισότητες<sup>36</sup>.

Η νομισματική πολιτική αποτύγχανε, η πολιτική ένταση συνεχιζόταν, οι εξωτερικές παρεμβάσεις όμως με σκοπό τη σταθεροποίηση της οικονομίας εντάθηκαν τα επόμενα χρόνια με την άφιξη της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας. Όλες οι κρίσιμες αποφάσεις για τον προϋπολογισμό, την εισοδηματική πολιτική, τη νομισματική πολιτική και την πολιτική εξωτερικού εμπορίου λαμβάνονταν από την AMAG. Η AMAG καθιέρωσε ένα πιο συστηματικό έλεγχο των δαπανών, αποφάσιζε πλέον για τον προϋπολογισμό, ενώ υπεγράφη και συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση, σύμφωνα με την οποία καμία πρόσθετη δαπάνη δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς να υπάρχει η έγκρισή της<sup>37</sup>.

---

34 Π. Καζάκος, *ό. π.*, σ. 75.

35 Τα μέτρα που λήφθηκαν ήταν ο περιορισμός της ζήτησεως της χρυσής λίρας και της διαρροής συναλλάγματος. Παρ' όλα αυτά, το 1945 η τιμή της χρυσής λίρας οκταπλασιάστηκε και η κυκλοφορία τραπεζογραμμάτων τριπλασιάστηκε. Κ. Δρακάτος *ό. π.*, παρ. σελ. 15.

36 Μ. Φαλιδόπουλος, *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η ελληνική οικονομία*, σελ. 46

37 Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της Αμερικανικής Βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σ. 187.

## **Β' Κεφάλαιο**

### **Κατανομή του Σχεδίου Μάρσαλ σε Ευρώπη και Ελλάδα**

#### **2.1. Σχέδιο Μάρσαλ και Ευρώπη**

Χωρίς αμφιβολία το Σχέδιο Μάρσαλ υπήρξε το πετυχημένο και καινοτόμο στοιχείο της Αμερικανικής Εξωτερικής πολιτικής σχετικά με την Ευρώπη μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με την εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ οι Η.Π.Α. σκόπευαν αρχικά να βοηθήσουν τις Ευρωπαϊκές χώρες να ανορθώσουν τις κατεστραμμένες από τον πόλεμο οικονομίες τους, να στηρίξουν υλικά τις κοινωνίες τους και να περιορίσουν την εξάπλωση των κομμουνιστικών ιδεών, εμποδίζοντας την επικράτηση των αντίστοιχων κομμάτων και οργανώσεων στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Κατά βάση το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν ένα οικονομικό σχέδιο το οποίο όμως διέθετε έντονο πολιτικό υπόβαθρο αφού αποσκοπούσε στην διατήρηση της πολιτικής ανεξαρτησίας και οικονομικής ελευθερίας της Ευρώπης.

Αποτελώντας, ουσιαστικά επέκταση του Δόγματος Τρούμαν (το οποίο στηριζόταν στην πεποίθηση της ενίσχυσης τόσο της Ελλάδος όσο και της Τουρκίας οι οποίες κινδύνευαν από την εξάπλωση και την επιβολή του κομμουνισμού), το Σχέδιο Μάρσαλ θεμελιώνει την απαρχή της Αμερικανικής οικονομικής, εμπορικής και έμμεσα πολιτικής και πολιτισμικής κυριαρχίας στηριγμένη στην αποκατάσταση, ανοικοδόμηση και ανάπτυξη της Ευρώπης, η οποία θα ήταν επιτυχής χάρη στο αμερικανικό δολάριο. Εκτός από αυτό η αμερικανική πλευρά θεωρούσε πως η επιδείνωση των διεθνών συγκυριών και η πιθανή κατάρρευση των ευρωπαϊκών οικονομιών λόγω σημαντικής έλλειψης ρευστού θα επιδρούσε δευτερευόντως και καταστρεπτικά στην ευημερία των ίδιων των Η.Π.Α. Η επαπειλούμενη εξαθλίωση των Ευρωπαϊκών χωρών απειλούσε να τις ρίξει στην αγκαλιά του κομμουνισμού. Τα ισχυρά κομμουνιστικά κόμματα, όπως το Γαλλικό, το Ιταλικό και το Ελληνικό αλλά και η Σοβιετική προπαγάνδα μπορούσαν να συσπειρώσουν τις εξαθλιωμένες και δυσαρεστημένες μάζες διαμορφώνοντας μια καινούρια πολιτικοοικονομική κατάσταση στην Ευρώπη αντίστοιχη ή και χειρότερη από αυτή που προσπαθούσε να θεμελιώσει το Γ' Ράιχ.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, γεγονός που οδήγησε τον Αμερικανό Πρόεδρο στην έκδοση ενός ενδιάμεσου πακέτου οικονομικής βοήθειας καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα, με βασική προτεραιότητα σε τρόφιμα και

σε καύσιμα, πριν από την επίσημη έκδοση του σχεδίου Marshall. Το Κογκρέσο ενέκρινε βοήθεια ύψους 522εκατ. Δολαρίων για τη Γαλλία, την Ιταλία και την Αυστρία, τον Δεκέμβριο του 1947. Ενώ η δυτική Γερμανία, που είχε επίσης ανάγκη, εξακολουθούσε να δέχεται βοήθεια μέσω του προγράμματος Government and Relief in Occupied Areas (GARIOA)<sup>38</sup>.

Σε συνέχεια της ενδιάμεσης βοήθειας και προκειμένου να αποφευχθεί ο διπλός αυτός κίνδυνος (οικονομικής καταστροφής και κομμουνισμού) ο νέος Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών George Marshall, πρότεινε στην διάρκεια μιας ομιλίας του στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ τον Ιούνιο του 1947, τη χορήγηση “αδελφικής βοήθειας” στους Ευρωπαϊκούς λαούς με στόχο να χτυπηθεί “η πείνα, η φτώχεια, το χάος και η απελπισία”. Διευκρίνισε ότι “το Σχέδιο Μάρσαλ δεν έκανε διάκριση σε χώρες και σε δόγματα”. Απευθυνόταν εξίσου σε όλα τα κράτη της Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης ακόμα και στην ΕΣΣΔ. Βέβαια υπογραμμίζοταν πως σε αντάλλαγμα έπρεπε οι χώρες αυτές να συμφωνήσουν στην επιβολή ελέγχου, έστω και έμμεσα, και αμερικανικής καθοδήγησης στις οικονομίες τους<sup>39</sup>.

Η Σοβιετική πλευρά απέρριψε την Αμερικανική βοήθεια το ίδιο και τα κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης (Πολωνία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία) ενώ η Τσεχοσλοβακία αρχικά συμφώνησε αλλά μετά από έντονες σοβιετικές πιέσεις αναγκάστηκε και αυτή να απαντήσει αρνητικά. Οι λόγοι που η Σοβιετική Ένωση αρνήθηκε να λάβει μέρος στο πρόγραμμα ανάκαμψης οφείλεται αφενός στο γεγονός ότι η αναγκαιότητα αποκάλυψης εθνικών οικονομικών σχεδίων θα παραβίαζε την εθνική κυριαρχία αφετέρου θεωρούσαν ότι πίσω από το Σχέδιο υπόβοσκε το συμφέρον των ΗΠΑ για αύξηση των εξαγωγών τους<sup>40</sup>.

Στην Δυτική Ευρώπη αντίθετα το Σχέδιο έγινε αποδεκτό με πανηγυρισμούς. Μάλιστα η άρνηση των Ανατολικών χωρών και της ΕΣΣΔ να ενταχθούν σε αυτό προκάλεσε όπως ήταν λογικό ικανοποίηση στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης αφού στην βοήθεια που θα αναλογούσε σε κάθε μια από αυτές θα έπρεπε να προστεθούν και τα κεφάλαια τα οποία προορίζονταν για την Ανατολή. Στα χρόνια της εφαρμογής του (1947 – 1951), το Σχέδιο Μάρσαλ απέφερε στις 16 συνεργαζόμενες χώρες περίπου 13 δισεκατ. Δολάρια, από τα οποία τα περισσότερα έλαβαν με τη σειρά η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία – η οποία πήρε ωστόσο και

38 C. Tarnoff, *ό. π.*, σ. 4.

39 Berstain – Milza, *Ιστορία της Ευρώπης, 1919 έως σήμερα - Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης*, Τόμος γ', Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σ. 181.

40 C. Tarnoff, *ό. π.*

προσωρινή βοήθεια πριν από την έκδοση του Σχεδίου Μάρσαλ – και η Ιταλία<sup>41</sup>.

Το Δόγμα Truman και το Κογκρέσο συνεργάστηκαν για να διαμορφώσουν το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανάκαμψης, το οποίο τελικά παρείχε περίπου 13,3 δισεκατομμύρια δολάρια (143 δισεκατομμύρια δολάρια το 2017) σε 16 χώρες. Οι υπηρεσίες που συγκροτήθηκαν προκειμένου να εφαρμοστεί το πρόγραμμα ήταν η Διοίκηση Οικονομικής Συνεργασίας (ECA) των ΗΠΑ και τον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας<sup>42</sup>. Το τελευταίο βοήθησε να διασφαλιστεί ότι οι συμμετέχοντες εκπλήρωσαν τις κοινές υποχρεώσεις τους για την υιοθέτηση πολιτικών που ενθαρρύνουν το εμπόριο και την αύξηση της παραγωγής. Ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (Committee of European Economic Cooperation (CEEC) ιδρύθηκε με συμφωνία των συμμετεχουσών χωρών προκειμένου να διατηρηθεί ο «κοινός» χαρακτήρας του προγράμματος και να ενισχύσει το αίσθημα αμοιβαίας ευθύνης για την επιτυχία του. Ο ρόλος του Οργανισμού ήταν να αποτελέσει το μέσο που θα καθοδηγούσε τα μέλη να εκπληρώσουν την πολυμερή τους δέσμευση. Για να προωθήσει αυτόν τον σκοπό, ο Οργανισμός ανέπτυξε αναλύσεις των οικονομικών συνθηκών και αναγκών και, μέσω διατύπωσης ενός σχεδίου δράσης, επηρέασε την κατεύθυνση των επενδυτικών σχεδίων και ενθάρρυνε την από κοινού υιοθέτηση πολιτικών μεταρρυθμίσεων, όπως αυτές που οδηγούν στην εξάλειψη των ενδοευρωπαϊκών εμπορικών φραγμών. Κάθε χρόνο, οι συμμετέχουσες χώρες ήταν υποχρεωμένες να υποβάλλουν ετήσιο πρόγραμμα στον Οργανισμό, ο οποίος στη συνέχεια θα υπέβαλε συστάσεις στο ECA. Ο ECA παρείχε βοήθεια σε δολάρια στην Ευρώπη για την αγορά εμπορευμάτων - τροφίμων, καυσίμων και μηχανημάτων - και μόχλευση κεφαλαίων για συγκεκριμένα έργα, ειδικά εκείνα για την ανάπτυξη και την αποκατάσταση υποδομών. Παρείχε επίσης τεχνική βοήθεια για την προώθηση της παραγωγικότητας, προσέφερε εγγυήσεις για την ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων των ΗΠΑ και ενέκρινε τη χρήση των τοπικών νομισμάτων<sup>43</sup>.

Οι ευρωπαϊκές συνθήκες το 1947, όπως περιγράφεται από τον υπουργό Εξωτερικών Marshall ήταν τρομερές. Παρόλο που η βιομηχανική παραγωγή, σε πολλές περιπτώσεις, επέστρεψε σε προπολεμικά επίπεδα (οι εξαιρέσεις ήταν το

41 Berstain – Milza, *ό. π.*, σ. 181.

42 Ουσιαστικά έχουν αρχίσει να δημιουργούνται και οι πρώτοι ευρωπαϊκοί θεσμοί, καθώς ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας αποτελεί τον πρόαγγελο του σημερινού ΟΟΣΑ.

43 C. Tarnoff, “The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance”, UNT, Digital Library, 2018 <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1156806/>

Βέλγιο, η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία, η Ιταλία και η Ολλανδία), η οικονομική κατάσταση συνολικά φάνηκε να επιδεινώνεται. Η ανάκαμψη χρηματοδοτήθηκε με τη χρήση εγχώριων αποθεμάτων και ξένων περιουσιακών στοιχείων. Το κεφάλαιο ήταν όλο και περισσότερο μη διαθέσιμο για επενδύσεις. Οι γεωργικές προμήθειες παρέμειναν κάτω από τα επίπεδα του 1938 και οι εισαγωγές τροφίμων κατανάλων ένα αυξανόμενο μερίδιο του περιορισμένου συναλλάγματος. Τα ευρωπαϊκά έθνη δημιουργούσαν ένα αυξανόμενο έλλειμμα δολαρίου. οι προοπτικές, επομένως, για οποιαδήποτε μελλοντική ανάπτυξη ήταν χαμηλές καθώς το εμπόριο μεταξύ των ευρωπαϊκών εθνών ήταν στάσιμο. Με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Ευρώπη ήρθε αντιμέτωπη με πολλά προβλήματα - έλλειψη τροφίμων, ανεργία - και άλλων δυσκολιών που σχετίζονται με τον πόλεμο και την ανάκαμψη. Τα κομμουνιστικά κόμματα, ήδη μεγάλα σε μεγάλες χώρες όπως η Ιταλία και η Γαλλία, απείλησαν να έρθουν στην εξουσία. Ο πιθανός αντίκτυπος στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν σημαντικός καθώς μια άνοδος των κομμουνιστικών κομμάτων θα εμπόδιζε οποιαδήποτε οικονομική συνεργασία με τις Η.Π.Α.

Επιπλέον, ένα από τα αίτια της δυσφορίας της Ευρώπης, στην πραγματικότητα, ήταν το τεράστιο έλλειμμα δολαρίου που σήμαινε την αδυναμία του να πληρώσει για τις εισαγωγές του από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ίσως η κύρια ανησυχία των Ηνωμένων Πολιτειών, ωστόσο, ήταν η αυξανόμενη απειλή του κομμουνισμού. Παρόλο που ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν ακόμη στα σπάργανα, η σοβιετική εδραίωση στην Ανατολική Ευρώπη ήταν σε εξέλιξη. Ουσιαστικά, μια πιθανή οικονομική κατάρρευση της Ευρώπης και μια κομμουνιστική ανάληψη των πολιτικών της θεσμών θα ανέτρεπαν το διακύβευμα της εισόδου των Η.Π.Α. στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για μια ελεύθερη Ευρώπη σε ένα οικονομικό σύστημα ανοιχτού κόσμου<sup>44</sup>.

Στην τελική έκθεση (Σεπτέμβριος 1947) του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Οικονομικής Συνεργασίας καταρτίστηκε ένα τετραετές πρόγραμμα για την ενθάρρυνση της παραγωγής, τη δημιουργία εσωτερικής χρηματοοικονομικής σταθερότητας, την ανάπτυξη οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών και την επίλυση του προβλήματος του εμπορικού ισοζυγίου. Παρόλο που το έλλειμμα του καθαρού ισοζυγίου πληρωμών της Ευρώπης με τη ζώνη του δολαρίου για την περίοδο 1948-1951 εκτιμήθηκε αρχικά σε σχεδόν 29 δισεκατομμύρια

---

44 C. Tarnoff, *ό. π.*



δολάρια, η έκθεση ζητούσε βοήθεια ύψους 19 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ (και άλλα 3 δισεκατομμύρια δολάρια αναμένονταν από την Παγκόσμια Τράπεζα).

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι επιπτώσεις του Σχεδίου Μάρσαλ στην οικονομία και την πολιτική επιβίωση της Δυτικής Ευρώπης υπήρξαν σημαντικότερες. Αρχικά, χρηματοδότησε την αναστήλωση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων που είχαν καταστραφεί ολοκληρωτικά και την ανανέωση του εξοπλισμού της. Παράλληλα, άνοιξε τον δρόμο ώστε να υπάρξει μία πιο στενή οικονομική συνεργασία μεταξύ των δύο πλευρών του Ατλαντικού και έμμεσα ενίσχυσε την διαδικασία ευρωπαϊκής ανοικοδόμησης. Αντίστοιχα το Σχέδιο Μάρσαλ εξαιρείται διότι πέτυχε να εδραιώσει στη Δυτική Ευρώπη σταθερές πολιτικές και κοινωνικές οντότητες που διευκόλυναν την εδραίωση φιλελεύθερων θεσμών. Η αμερικανική βοήθεια έδωσε τη δυνατότητα στους Δυτικό - ευρωπαίους να πετύχουν την οικονομική τους ανασυγκρότηση διατηρώντας όμως παράλληλα βασικά προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας<sup>45</sup>.

Ενδεικτικό στοιχείο των παραπάνω αποτελούν τα ποσά που εκταμιεύτηκαν και τους τομείς οικονομίας που κατευθύνθηκαν. Από τις 30 Ιουνίου 1949, 972,3 εκατομμύρια δολάρια της αμερικανικής βοήθειας είχαν τη μορφή δανείων, ενώ 4,948 δισεκατομμύρια δολάρια είχαν τη μορφή επιχορηγήσεων. Οι εκτιμήσεις για τον Ιούλιο 1949 έως τον Ιούνιο 1950 ήταν 150 εκατομμύρια δολάρια σε δάνεια και 3,594 δισεκατομμύρια δολάρια για επιχορηγήσεις. Με την πάροδο των ετών και τον επαναπροσδιορισμό των ευρωπαϊκών αναγκών, το περιεχόμενο της βοήθειας άλλαξε. Ενώ αρχικά αποτέλεσε ένα πρόγραμμα που προμήθευε άμεσα αγαθά που σχετίζονται με τρόφιμα - τρόφιμα, ζωοτροφές, λιπάσματα και καύσιμα - τελικά παρείχε κυρίως πρώτες ύλες και εξοπλισμό παραγωγής. Μεταξύ των αρχών του 1948 και του 1949, η βοήθεια που σχετίζεται με τα τρόφιμα μειώθηκε από περίπου το 50% του συνόλου σε μόλις 27%. Το ποσοστό των πρώτων υλών και των μηχανημάτων αυξήθηκε από 20% σε περίπου 50% την ίδια χρονική περίοδο<sup>46</sup>.

**European Recovery Program Recipients: April 3, 1948 to June 30, 1952**  
**(in current\$ millions)**

45 Θ. Σφήκας, *Το Σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα, 2011, σ. 23 – 25.

46 C. Tarnoff, *ό. π.*

<u>Country</u>	<u>Current Dollars</u>
Austria	677.8
Belgium/Luxembourg	559.3
Denmark	273.0
France	2,713.6
Greece	706.7
Iceland	29.3
Ireland	147.5
Italy	1,508.8
Netherlands	1,083.5
Norway	255.3
Portugal	51.2
Sweden	107.3
Turkey	225.1
United Kingdom	3,189.8
West Germany	1,390.6
Regional	407.0
TOTAL	13,325.8

**Source: U.S. Agency for International Development(USAID),Bureau for Program & Policy Coordination,November 16, 1971 in** Tarnoff C., “The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance”, UNT, Digital Library, 2018 <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1156806/>

Σε αντίστοιχα ποσοστά, οι χώρες που έλαβαν την μεγαλύτερη βοήθεια οικονομικής ενίσχυσης του σχεδίου Marshall ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο (περίπου το 25%), η Γαλλία (21%), η Δυτική Γερμανία (11%), η Ιταλία (12%) και οι Κάτω Χώρες

(8%).

Σκοπός βέβαια του σχεδίου Μάρσαλ ήταν να αποκατασταθεί η λειτουργία των ευρωπαϊκών οικονομιών και όχι να διαμορφωθεί μια νέα ιεραρχία στον ενδοευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι οι οικονομίες που ήταν ισχυρές πριν τον πόλεμο στόχος ήταν να λάβουν πάλι τη θέση τους στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο στρατηγός Μάρσαλ ως Υπουργός Εξωτερικών είχε δηλώσει ότι η “αποκατάσταση της γερμανικής και της αυστριακής οικονομίας ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματική ανασυγκρότηση της Ευρώπης”<sup>47</sup>. Με τη συμμετοχή της Δυτικής Γερμανίας στο σχέδιο Μάρσαλ ουσιαστικά αναγνωριζόταν ο σημαντικός οικονομικός της ρόλος στην ανοικοδόμηση της Ευρώπης.

Παρ’ όλα αυτά υπήρχαν ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες κατάφεραν να αναβαθμίσουν την θέση τους στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, με κάποιου είδους ανταλλάγματα. Τα τελευταία αφορούσαν είτε την αμερικανική συγκατάθεση για ανάπτυξη ως αντάλλαγμα για την υποχώρησή τους στο γερμανικό ζήτημα, όπως έγινε με τη Γαλλία και το σχέδιο Μονέ, είτε την εξασφάλιση της συνδρομής διαφόρων λόμπυ για την υλοποίηση μερικότερων στόχων, όπως ήταν το σχέδιο Σινγκάλια για την ιταλική σιδηροοδία<sup>48</sup>.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι υποχωρήσεις των ευρωπαϊκών χωρών δεν περιορίζονταν μόνο σε κάποιου είδους παραχωρήσεις έναντι μεγαλύτερων ωφελειών. Προκειμένου να υλοποιηθεί το πρόγραμμα ευρωπαϊκής οικονομικής ανασυγκρότησης, τα κράτη έπρεπε μεταξύ άλλων, να αναλάβουν συγκεκριμένες δεσμεύσεις για την εκπλήρωση των προγραμμάτων παραγωγής, να θεσπίσουν άμεσα μέτρα για τη δημιουργία εσωτερικής νομισματικής και χρηματοοικονομικής σταθερότητας, να λάβουν μέτρα για την περαιτέρω μείωση των εμπορικών εμποδίων, να εξετάσουν εναλλακτικές πηγές πιστώσεων σε δολάρια, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, προέτρεπε τα ευρωπαϊκά κράτη να αναγνωρίσουν κοινούς στόχους και να αναλάβουν την κοινή ευθύνη για την επίτευξή τους και τέλος να δημιουργηθεί ένας διεθνής οργανισμός που θα ενεργεί συντονίζοντας κι ελέγχοντας την ορθή εφαρμογή του προγράμματος<sup>49</sup>. Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, μετά τον πόλεμο οι Η.Π.Α. επεδίωξαν την ευρωπαϊκή σύγκλιση των χωρών και κυρίως σύγκλιση στην

47 X. Χατζηιωσήφ, “Η περίοδος της ανασυγκρότησης 1945 – 1953”, στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945 – 1967*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 1994, σ. 29.

48 X. Χατζηιωσήφ, “Η περίοδος της ανασυγκρότησης...”, *ό. π.*, σ. 29.

49 C. Tarnoff, *ό. π.*, σ. 3.

οικονομική πολιτική και κατ' επέκταση στην διαμόρφωση μιας ενιαίας και ελεύθερης αγοράς.

Ήδη αρκετές δεκαετίες πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Η.Π.Α. επεδίωκαν την δημιουργία μιας παγκόσμιας φιλελεύθερης τάξης, στην οποία θα κυριαρχούσαν το ελεύθερο εμπόριο, ο περιορισμός του προστατευτισμού και η ελεύθερη πρόσβαση σε αγορές και πρώτες ύλες. Πεποίθηση των Αμερικάνων ήταν πως η παγκόσμια οικονομική συνεργασία ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την παγκόσμια πολιτική συνεργασία<sup>50</sup>. Πρέπει να τονιστεί πως το Σχέδιο Μάρσαλ αποτελούσε και μια διαδικασία οικονομικής ενίσχυσης των ίδιων των Η.Π.Α. αφού θεωρητικά η ανάκαμψη της Ευρώπης μέσω της αμερικανικής βοήθειας θα επέστρεφε με τη μορφή παραγγελιών κάθε είδους προϊόντων και μηχανολογικού εξοπλισμού αμερικανικής καταγωγής και προέλευσης προς την Ευρώπη. Πέρα όμως από αυτό τόσο το State Department όσο και ο Αμερικανός Πρόεδρος είχαν την δυνατότητα να ασκήσουν έμμεση πίεση στους ευρωπαϊούς εταίρους μπλοκάροντας τις αντίστοιχες πιστώσεις. Γεγονός είναι πάντως πως οι Ευρωπαίοι ιθύνοντες ικανοποίησαν με το παραπάνω τις αμερικανικές επιθυμίες τουλάχιστον για την περίοδο που το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν σε ισχύ<sup>51</sup>.

Εκτός όμως από το πεδίο της οικονομίας και της πολιτικής δεν θα πρέπει να υποβαθμίζουμε και την πολιτισμική διείσδυση των Η.Π.Α. στην Ευρώπη. Ο νόμος του 1948 για την παροχή εξωτερικής βοήθειας διακήρυττε την πρόθεση του αμερικανικού λαού να στηρίζει και να ενδυναμώνει τις αρχές της ατομικής ελευθερίας, τους ελεύθερους θεσμούς και τη γνήσια ανεξαρτησία της Ευρώπης. Η Διοίκηση Οικονομικής Συνεργασίας (ΔΟΣ), η οποία είχε την έδρα της στο Παρίσι, και είχε επιφορτιστεί με την υλοποίηση του αμερικανικού προγράμματος βοήθειας, οργάνωσε μια από τις μεγαλύτερες εκστρατείας προπαγάνδας υπέρ του Σχεδίου Μάρσαλ, με στόχο αφενός να πεισθούν οι ευρωπαίοι πολίτες για τα οφέλη που θα αποκόμιζαν από τις επιμέρους διμερείς συνεργασίες των χωρών τους αλλά και από την υιοθέτηση των αντίστοιχων οικονομικών πολιτικών. Αφετέρου, στόχος ήταν να ενστερνιστούν τα ιδεώδη της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της ανοιχτής κοινωνίας, αποκηρύσσοντας ταυτόχρονα τις ιδέες του ολοκληρωτισμού, τόσο του φασισμού που αποτέλεσε τον εχθρό το προηγούμενο διάστημα και οδήγησε σε έναν καταστροφικό

---

50 Θ. Σφήκας, *ό. π.*, σ. 90.

51 Berstain & Milza, *ό. π.*, σ. 81.

πόλεμο όσο και του κομμουνισμού, που αποτελούσε την μελλοντική απειλή<sup>52</sup>. Το Σχέδιο Μάρσαλ στην Ευρώπη δεν ήταν μια απλή οικονομική βοήθεια, ήταν ένα πρόγραμμα που διαμόρφωσε ευρωπαϊκές οικονομικές πολιτικές βασισμένες στην αμερικανική φιλελεύθερη οικονομία. Βέβαια καμία οικονομική διείσδυση δεν θα ήταν τόσο πετυχημένη αν δεν είχε επηρεάσει και διαμορφώσει νέα καταναλωτικά πρότυπα. Οι Η.Π.Α. προβλήθηκαν ως χώρα όπου ανθούσε η οικονομική πρωτοβουλία, το ελεύθερο εμπόριο και η απεριόριστη κατανάλωση. Μέσα από την οικονομική ανάπτυξη κατασκεύαζαν ένα νέο κοινωνικό πρότυπο. Κινηματογραφικά ντοκιμαντέρ και επίκαιρα, ραδιοφωνικές εκπομπές, περιοδικά, φυλλάδια, εκθέσεις φωτογραφίας χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα από την ΔΟΣ για να μάθουν και να προσπαθήσουν να υιοθετήσουν οι Ευρωπαίοι έναν νέο τρόπο ζωής. Η διαφήμιση δεν εστίασε μόνο στον εργαζόμενο και την καλύτερη ζωή που θα μπορούσε να εξασφαλίσει μέσα από το νέο οικονομικό σύστημα, έμφαση δόθηκε και στην παιδική ηλικία. Κινούμενα σχέδια και παραστάσεις κουκλοθέατρου χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου το μήνυμα του Σχέδιο Μάρσαλ να φτάσει και στις νέες γενιές αλλά και στους λιγότερο μορφωμένους ενήλικες<sup>53</sup>.

## 2.2. Το σχέδιο Marshall στην Ελλάδα, 1947-1952

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει την ελληνική κοινωνία με ανοιχτές πληγές από τις θυσίες, τις αγριότητες και τα θύματα των στρατευμάτων κατοχής, αλλά και των ντόπιων συνεργατών τους, τις πόλεις και τα χωριά σε ερείπια και οικονομικά κατεστραμμένη. Η έκταση των πληγών δεν περιοριζόταν μόνο στην οικονομία αλλά και στο θεσμικό πλαίσιο με την απουσία συντάγματος και δημοκρατικών θεσμών<sup>54</sup>.

Τα συγκοινωνιακά μέσα μόλις είχαν αποκατασταθεί στοιχειωδώς και είχε εξασφαλιστεί η κάλυψη των βασικών αναγκών του πληθυσμού. Η αργή αλλά σταθερή πορεία του ελληνικού Κράτους προς την εξυγίανση σταμάτησε λόγω του εμφυλίου πολέμου, στα τέλη του 1946, γεγονός που επέφερε νέες καταστροφές και δημιούργησε νέα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα. Η έναρξη του εμφυλίου πολέμου καθυστέρησε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας τη στιγμή που

52 Ι. Στεφανίδης, “Αμερικανοποίηση της Ευρώπης” στο *Ιστορικά*, Αθήνα, 288, 2005, σ. 20 – 21.

53 Ι. Στεφανίδης, *ό. π.*, σ. 22.

54 Ν. Καλτσόγια – Τουρναβίτη, “Η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία και η πορεία της προς τον θεσμικό – πολιτικό εκσυγχρονισμό” στο: *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945 – 1967*, Αθήνα 1994, σ. 657.

άλλες ευρωπαϊκές χώρες είχαν μπει σε αυτή τη διαδικασία με ταχείς ρυθμούς. Την περίοδο 1947-1952 η εξωτερική οικονομική ενίσχυση της χώρας ήταν επιβεβλημένη. Ο συνεχής ανεφοδιασμός του στρατού επιβάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό ακόμα και μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου. Η πρώτη βοήθεια ήρθε λίγους μήνες μετά την απελευθέρωση από την Military Liaison και περιελάμβανε τρόφιμα, καύσιμα και άλλα εφόδια. Το έργο του ανεφοδιασμού συνεχίστηκε από την UNRRA, της οποίας η οικονομική βοήθεια στο τέλος του 1947 ανερχόταν σε 416 εκατ. δολάρια. Καθοριστικής σημασίας ωστόσο βοήθεια αποτελεί η αμερικανική βοήθεια<sup>55</sup>. Το γεγονός όμως ότι μεγάλο μέρος της βοήθειας δαπανήθηκε για αμυντικούς σκοπούς, εμπόδισε την χώρα από το να προβεί στην αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της και στην ανάπτυξη μιας βιομηχανικής και αγροτικής ανταγωνιστικής οικονομίας.

Η UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) έδρασε στην Ελλάδα από το Μάρτιο του 1945 μέχρι τον Ιούνιο του 1947, παρέχοντας μια σειρά από αγαθά αξίας 350 εκατομμυρίων δολαρίων. Η βοήθεια που προσέφερε κάλυψε τις ανάγκες της Ελλάδας από τρόφιμα και ρουχισμό, μέχρι φυτοφάρμακα, οχήματα, υλικά οικοδομών, φάρμακα. Η UNRRA συστάθηκε το Νοέμβριο του 1943 από 44 χώρες, με σκοπό να βοηθήσει τις χώρες που είχαν περιέλθει σε κακή οικονομική κατάσταση εξαιτίας του πολέμου και για τη συνδρομή των προσφύγων. Οι χώρες προσέβλεπαν σε ισότιμη μεταχείριση των κρατών που με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο πολεμούσαν εναντίον του Άξονα. Βασικός χρηματοδότης της UNRRA ήταν οι Η.Π.Α. και βασικός σκοπός ήταν η ισοτιμία ανάμεσα στα μέλη του οργανισμού<sup>56</sup>. Όπως φαίνεται και από το σύνθημα “κάθε μέλος μία ψήφος” η UNRRA θα έπρεπε να παρέχει βοήθεια με βάση τις ανάγκες του πληθυσμού χωρίς πολιτικές, θρησκευτικές ή φυλετικές διακρίσεις<sup>57</sup>. Μέσα σε λιγότερο από πέντε χρόνια, η UNRRA έφερε ανακούφιση σε δεκαέξι εισβαλλόμενα ή κατεχόμενα έθνη, αποτρέποντας τις επιδημίες και την πείνα, την αποκατάσταση των μεταφορών, τη βιομηχανία και τη γεωργία, αποκαθιστώντας την εμπιστοσύνη και το ηθικό και

55 Κ. Δρακάτος, *ό. π.*, σ. 18.

56 Η UNRRA διευθυνόταν από Κεντρική Επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι των Η.Π.Α, της Μεγάλης Βρετανίας, της ΕΣΔΔ και της Εθνικιστικής Κίνας. Οι τέσσερις χώρες ανέλαβαν να καλύψουν τα τρία τέταρτα των δαπανών της οργάνωσης, αλλά στην πραγματικότητα οι Η.Π.Α. συμμετείχαν με ποσοστό σχεδόν 70%. Ο Γενικός Διευθυντής του οργανισμού, ο οποίος είχε αποφασιστικές αρμοδιότητες, ήταν Αμερικάνος, με συνέπεια η UNRRA να λειτουργεί υπό αμερικανική επιρροή. Ε. Χεκίμογλου, “Περιμένοντας από τους Συμμάχους” στο *Ιστορικά*, 288, 2005, σ. 6.

57 Τσιλαγά, *ό. π.*, σ. 140 – 141.

επιτρέποντας στα θύματα του πολέμου να ξεκινήσουν να βοηθούν τον εαυτό τους<sup>58</sup>.

Διάδοχος της UNRRA αποτέλεσε το Δόγμα Τρούμαν, το 1947. Η οικονομική βοήθεια όμως πλέον φαίνεται να λαμβάνει μια μονομερή διάσταση, την παροχή οικονομικής βοήθειας τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες, με μόνο στόχο την προστασία τους από τον Κομμουνισμό. Η αμερικανική αποστολή, η οποία είχε ως έργο την εφαρμογή του προγράμματος στην Ελλάδα ήταν η AMAG<sup>59</sup>. Η αμερικανική βοήθεια μέσω της AMAG άρχισε να φθάνει στην Ελλάδα το τελευταίο τρίμηνο του 1947, εφόσον είχε λήξει η αποστολή της UNRRA από τον Μάιο του ίδιου έτους<sup>60</sup>.

Οι σχεδιασμοί για το πρόγραμμα του πρώτου έτους του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα είχαν ξεκινήσει προτού εγκατασταθεί η ECA<sup>61</sup> στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1948. Τα διάφορα τμήματα της AMAG αλλά και η ελληνική πλευρά θεωρούσε ότι θα υπήρξε σημαντική αύξηση των διαθέσιμων πόρων για ανασυγκρότηση εντός του πλαισίου του Σχεδίου Μάρσαλ εν αντιθέσει με το Δόγμα Τρούμαν. Οι επιμέρους σχεδιασμοί επομένως για έργα υποδομής, ανάπτυξη της βιομηχανίας και της γεωργίας γίνονταν στη βάση διαθεσιμότητας πολλαπλάσιων πόρων. Το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της AMAG ήταν βασισμένο στη βάση συναλλαγματικών πόρων της τάξης των 130 εκατ. δολαρίων. Επιστρέφοντας όμως από την Ουάσινγκτον, η αποστολή ανέτρεψε αυτά τα δεδομένα καθώς το πρόγραμμα ανασυγκρότησης είχε υποστεί εκτεταμένες περικοπές. Το πρόγραμμα ανασυγκρότησης θα έπρεπε να

58 Η UNRRA έχει χαρακτηριστεί το πρώτο προσχέδιο της μεταπολεμικής τάξης. Η ίδρυση του συγκεκριμένου οργανισμού αντιπροσώπευε τη συγχώνευση του έργου και των πόρων των ατόμων, των οργανωμένων ομάδων και των εθνών σε μια μεγάλη συλλογική εργασία και δημιούργησε την πίστη σε ευρύτερες και πιο μόνιμες διεθνείς επιχειρήσεις. Grace Fox, "The origins of UNRRA", *Political Science Quarterly*, 1950, 65/4, p. 561. <https://www.jstor.org/stable/2145664?refreqid=excelsior%3A82ed253a9ce6a01b2ac02d7e9e0f1713&seq=1>

59 AMAG από τα αρχικά American Mission for Aid to Greece, δηλαδή Αμερικανική Βοήθεια στην Ελλάδα. Το σχέδιο Μάρσαλ στην Ελλάδα, σ. 10

60 Στο διάστημα από το Μάιο ως τον Οκτώβριο ο εφοδιασμός της χώρας έγινε με πρόσθετη οικονομική βοήθεια ύψους 28,8 εκατ. δολάρια, γνωστή ως μεταουνρική περίοδος. Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή έτους 1947.

61 Το Πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανασυγκρότησης, όπως ονομάστηκε το Σχέδιο Μάρσαλ, προέβλεπε την διαχείρισή του από μια καθετοποιημένη δομή με κεντρικούς φορείς τον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας, στην οποία συμμετείχαν οι αντιπρόσωποι των Ευρωπαϊκών χωρών και η Διοίκηση Ευρωπαϊκής Συνεργασίας (ECA= European Cooperation Administration). Όλες οι σημαντικές αποφάσεις για το μέγεθος, την κατανομή της βοήθειας, καθώς και την έγκριση των υποπρογραμμάτων επαφίονταν στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας και στο γραφείο του Ειδικού Αντιπροσώπου (Office of the Special Representative, OSR). Τον τελικό λόγο βέβαια τον είχε η ECA στην Ουάσινγκτον. Σε κάθε χώρα υπήρχαν ιδιές Οικονομικές Αποστολές για τη διαχείρισή των εθνικών προγραμμάτων. Η ECA/GREECE ήταν η νέα οικονομική αποστολή που θα αντικαθιστούσε την AMAG στην Ελλάδα και θα είχε την αρμοδιότητα του οικονομικού τομέα με την εποπτεία του OSR για θέματα ευρωπαϊκής οικονομικής συνεργασίας και της ECA/ Washington για το σύνολο των δραστηριοτήτων της. Γ. Σταθάκης, *ό. π.*, σ. 222.

αναθεωρηθεί και οι δαπάνες να προσεγγίσουν το μισό του αρχικού ποσού. Τα τμήματα της AMAG επομένως έπρεπε να συντάξουν ένα νέο πρόγραμμα δίνοντας προτεραιότητα σε επενδύσεις που απαιτούσαν εγχώριους πόρους, παρά συναλλαγματικούς και σε επενδύσεις που είχαν μικρότερο χρονικό ορίζοντα υλοποίησης και θα επιδρούσαν άμεσα στην αύξηση της παραγωγής<sup>62</sup>.

Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό είναι ότι το Σχέδιο Μάρσαλ εκπονήθηκε βασιζόμενο στο συνολικό αίτημα των ευρωπαϊκών χωρών. Το αρχικό αίτημα που υπέβαλαν τα κράτη – μέλη του ΕΕΟΣ προς τη ΔΟΣ ήταν 26 δις δολάρια και αποτελούσε το άθροισμα των κρατικών αιτημάτων και όχι ένα ενιαίο πρόγραμμα ευρωπαϊκής ανοικοδόμησης. Η αμερικανική αντιπροσωπεία εξέφρασε τη δυσαρέσκειά της για το αρχικό ύψος του αιτήματος και ζήτησε την αναθεώρησή του προς τα κάτω. Τον Σεπτέμβριο του 1947 υποβλήθηκε νέο αίτημα ύψους 22,4 δις δολαρίων. Και αυτό το αίτημα όμως υπερέβαινε κατά πολύ την βοήθεια που ήταν διατεθειμένη να δώσει η αμερικανική κυβέρνηση, η οποία κυμαινόταν στα 16 δις δολάρια. Για την εφαρμογή του προγράμματος η κυβέρνηση Τρούμαν εξασφάλισε το 6 – 9% του κρατικού προϋπολογισμού για περίοδο 48 μηνών, ώστε να χρηματοδοτηθεί η ανοικοδόμηση της Ευρώπης. Το Σχέδιο Μάρσαλ, το οποίο υπολογίζεται σε 13 δις δολάρια, ήταν ένα τετραετές ευέλικτο πρόγραμμα καθώς ψηφίζόταν από το Κογκρέσο σε ετήσια βάση ώστε οι δαπάνες να ελέγχονται και να αναθεωρούνται<sup>63</sup>.

Το Σχέδιο Μάρσαλ, επομένως, είχε μια διαφορετική φιλοσοφία από το Πρόγραμμα της AMAG. Το πρώτο ήταν αναπτυξιακό σχέδιο για να αντιμετωπίσει συνολικά τα οικονομικά προβλήματα της Ευρώπης και ένα βήμα για να αντιμετωπισθεί μια δημιουργική και οικονομική ρύθμιση από τους ίδιους τους Ευρωπαίους σε συλλογικό επίπεδο. Αντίθετα, το δεύτερο πρόγραμμα, αυτό της AMAG ήταν σχεδιασμένο για να αντιμετωπίσει μια έκτακτη ανάγκη στην Ελλάδα και να σταματήσει τον κομμουνιστικό επεκτατισμό<sup>64</sup>.

Η κατανομή του Σχεδίου Μάρσαλ τα τέσσερα χρόνια που διήρκεσε είχε ως εξής:

<p><b>ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ</b>  <b>(ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ)</b></p>
---

62 Γ. Σταθάκης, *ό. π.*, σ. 228.

63 Σ. Ζαχαρίου, “Λειτουργικές Πτυχές της εφαρμογής του σχεδίου Μάρσαλ για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης”, στο *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τευχ. 531, 2012, σ. 23.

64 Βετσόπουλος, *ό. π.*, σ. 143.



<b>(σε εκατομμύρια δολάρια)</b>			
Έτος	Δ. Ευρώπη	Ελλάδα	Ποσοστό
1948 - 1949	5300	212,8	4,00%
1949 - 1950	3600	263,5	7,30%
1950 - 1951	2200	206,8	9,40%
1951 - 1953	1022	182	17,80%
Σύνολο	12122	865,2	7,10%

Πηγή: Στεφανίδης, ό.π., σ. 37

Το σχέδιο Μάρσαλ δεν ήταν μόνο μια οικονομική βοήθεια, έθετε την Ελλάδα σε ένα σκληρό ανταγωνισμό προκειμένου να προωθήσει τους οικονομικούς της στόχους σε ένα κοινό και συλλογικό πλαίσιο ευρωπαϊκής συνεργασίας. Επιπλέον, το πρόγραμμα και κατ'επέκταση όλες οι μορφές βοήθειας ήταν κοστολογημένες σε μια συμφωνημένη τιμή του αμερικανικού δολαρίου, τα οποία κάθε κυβέρνηση μέσω των κρατικών οργανισμών πουλούσε στους πολίτες της<sup>65</sup>.

Αν και το σχέδιο Μάρσαλ ήταν ένα σχέδιο που έθετε ως στόχο, να ενισχυθεί η προσπάθεια παραγωγής, να αυξηθεί το εξωτερικό εμπόριο, να εξασφαλισθεί και διατηρηθεί η οικονομική σταθερότητα των συμμετεχόντων κρατών και να αναπτυχθεί η ευρωπαϊκή συνεργασία, που προσιδιάζουν σε πιο τεχνοκρατικές πολιτικές μέσα από την αναδιάρθρωση θεσμών και υπηρεσιών, το σχέδιο Μάρσαλ είχε σημαντικά αποτελέσματα και στον οικονομικό τομέα. Συνέβαλε στην επαναφορά της ευρωπαϊκής βιομηχανικής παραγωγής στα προπολεμικά επίπεδα, το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της Δυτικής Ευρώπης είχε αυξηθεί συνολικά κατά 32%, ενώ η βιομηχανική παραγωγή ξεπέρασε το επίπεδο του 1938 κατά 40%<sup>66</sup>.

Όσον αφορά την Ελλάδα, το πρόγραμμα που υποβλήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση στον ΟΕΟΣ το Νοέμβριο του 1948, προκειμένου να λάβει μέρος της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ, εκπονήθηκε από το Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκρότησης (ΑΣΑ). Το πρόγραμμα προέβλεπε την ανάπτυξη της υλικής γενικά παραγωγής και του τουρισμού, την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό του δικτύου συγκοινωνιών και τηλεπικοινωνιών, την ανάκαμψη το βιοτικού επιπέδου μέσω επενδύσεων στις κατοικίες, τη δημόσια υγεία (ύδρευση – αποχέτευση), την

65 Η βοήθεια χωριζόταν σε άμεση και έμμεση. Η άμεση ήταν η προσφορά ποικίλων αγαθών από τις ΗΠΑ αποτιμημένη σε δολάρια προς όλες τις ευρωπαϊκές χώρες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Η έμμεση βοήθεια, ήταν η βοήθεια που δινόταν σε μια συμμετέχουσα χώρα από τα άλλα πιο ανεπτυγμένα κράτη – μέλη του Σχεδίου Μάρσαλ, ίσης αξίας με τα παραχωρημένα δικαιώματα στην κάθε χώρα τα οποία μπορούσε να αντλήσει διαμέσου του εμπορίου. Βετσόπουλος, ό.π., σ. 143.

66 Σ. Ζαχαρίου, ό. π., σ. 27.

προώθηση της εκπαίδευσης και της επιστημονικής έρευνας. Το ύψος των συνολικών δαπανών του προγράμματος είχε υπολογισθεί στα 1186,6 εκατ. δολάρια εκ των οποίων τα 572,8 σε συνάλλαγμα. Οι συναλλαγματικοί πόροι επρόκειτο να εξασφαλιστούν από τις πολεμικές επανορθώσεις, τις επενδύσεις ξένων και ελληνικών κεφαλαίων και την παροχή της αμερικανικής βοήθειας<sup>67</sup>. Ωστόσο τα προγράμματα που εκπονούνταν από την ελληνική πλευρά φαίνεται να έχουν ευκαιριακό χαρακτήρα και αποσκοπούσαν στο να εξασφαλίσουν κατά το δυνατό μεγαλύτερο ποσό συναλλαγματικών πόρων υπό τη μορφή οικονομικής και τεχνικής βοήθειας. Το χαρακτηριστικό των προγραμμάτων της περιόδου πρότειναν την εκτέλεση του ίδιου σχεδόν καταλόγου επενδυτικών έργων, κυρίως σε βασικές βιομηχανικές παραγωγικές μονάδες, με τον υπολογισμό του κόστους να γίνεται σε συνάλλαγμα. Όταν όμως οι Αμερικανοί δεν έδειξαν την ίδια προθυμία στις χρηματοδοτικές ανάγκες των ελληνικών κυβερνήσεων, τότε ολόκληρο το έργο το εγκατέλειπαν ως μη ρεαλιστικό<sup>68</sup>.

### 2.2.1. Η οικονομική διάσταση του Σχεδίου στην ελληνική κοινωνία

Η ελληνική οικονομία είχε πληγεί σοβαρά κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η συντήρηση των στρατευμάτων κατοχής και η μεγάλη διάρκεια του πολέμου είχε θέσει σε αδράνεια το παραγωγικό δυναμικό της χώρας αλλά και τις περισσότερες βιομηχανικές μονάδες. Στη διάρκεια των ετών 1945-1946 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες προσπάθειες για την επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας. Φυσικά, η ανασυγκρότηση δεν ήταν μια προσπάθεια που θα μπορούσε να εκκινήσει με ίδιους πόρους. Η ανασυγκρότηση του Κράτους ξεκίνησε μετά το τέλος του πολέμου και έχοντας η Ελλάδα συμπεριληφθεί στην αμερικανική οικονομική βοήθεια. Οι διαπραγματεύσεις στην Αθήνα για την παροχή αμερικανικής βοήθειας μεταξύ του πρεσβευτή των Ηνωμένων Πολιτειών Μακ Βέν και του Υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας, Τσαλδάρη κατέληξαν σε υπογραφή. Η συμφωνία προέβλεπε την ανάληψη της υποχρέωσης των Ηνωμένων Πολιτειών να παράσχει κάθε βοήθεια προς την Ελλάδα. Από την πλευρά της η Ελλάδα είχε την υποχρέωση να χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά τη βοήθεια με σκοπό την ταχεία ανασυγκρότηση

67 Δ. Σακκάς, “Τα αναπτυξιακά προγράμματα της περιόδου 1947 – 1966 και η σχέση τους με τον ενδεικτικό προγραμματισμό” στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945 – 1967*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, σ., 69.

68 Δ. Σακκάς, *ό. π.*, σ. 73.

και την εξασφάλιση για την ανόρθωση της χώρας. Το σχέδιο επρόκειτο να καλύψει μια σειρά από τομείς της ελληνικής οικονομίας. Καταρτίστηκαν σχέδια για την ανασυγκρότηση των συγκοινωνιών, της βιομηχανίας και της γεωργίας. Σκοπός του παρόντος εγχειρήματος ήταν η Ελλάδα να καταστεί αυτάρκης και να ανακοπεί η διαρροή συναλλάγματος<sup>69</sup>.

Η αμερικανική οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα, όπως και προς τις άλλες χώρες, εκταμιευόταν μετά από έλεγχο. Για την καλύτερη εφαρμογή και αξιοποίηση των διαθέσιμων κεφαλαίων είχαν συγκροτηθεί και οι ανάλογες επιτροπές. Για την βιομηχανία είχε συσταθεί το Βιομηχανικό Τμήμα της AMAG το οποίο διαπίστωσε ότι οι Έλληνες βιομήχανοι δεν είχαν την επιθυμία να πραγματοποιήσουν επενδύσεις με σκοπό την αντικατάσταση των μηχανών, την επέκταση των δραστηριοτήτων του και κατά συνέπεια την αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής. Η διστακτικότητα των Ελλήνων βιομηχάνων να επενδύσουν είτε με ίδια κεφάλαια είτε με δανεισμό από τις εμπορικές τράπεζες ήταν απόρροια όχι μόνο του αισθήματος ανασφάλειας αλλά και λόγω των υψηλών επιτοκίων των εμπορικών τραπεζών που έφταναν στο επίπεδο του 30 – 35% για τα βιομηχανικά δάνεια<sup>70</sup>.

Ο τομέας της βιομηχανίας στην Ελλάδα έλαβε σημαντικά ποσά για την αναδιάρθρωσή του. Τα δύο βασικά χαρακτηριστικά των ελληνικών βιομηχανιών είναι το μέγεθός τους, το οποίο είναι μικρό, και το δεύτερο είναι ότι εκτείνονται σε πολλούς βιομηχανικούς κλάδους, δεν χαρακτηρίζεται δηλαδή ο κλάδος από παραγωγή ενός μόνο προϊόντος. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος είναι η διασπορά των βιομηχανικών κλάδων στους οποίους δόθηκαν βιομηχανικά δάνεια του Σχεδίου Μάρσαλ. Κλάδοι οι οποίοι έλαβαν χρηματοδότηση από το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν η υφαντουργία, η βιομηχανία τσιμεντών, η σιδηροβιομηχανία, η χαλυβουργία, η βιομηχανία χαλκού, αλουμινίου, η υποδηματοποιία, η βιομηχανία ανταλλακτικών αυτοκινήτων, ραδιοφώνων, η βιομηχανία οικοδομικών υλικών, η βιομηχανία χημικών και φαρμακευτικών προϊόντων όπως βαφές, λιπάσματα, χρώματα<sup>71</sup>. Η εισροή των αμερικανικών κεφαλαίων όμως δεν είχε μόνο στόχο την έναρξη της λειτουργίας όσων τομέων είχαν πληγεί. Το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της αμερικανικής βοήθειας στράφηκε προς τον βιομηχανικό τομέα είχε και ως στόχο την ισοσκελίση του εμπορικού ισοζυγίου και την αυτονομία της χώρας. Με το Τετραετές Πρόγραμμα

69 Βιομηχανική Ανασκόπησης, Περιοδικό Βιομηχανική Επιθεώρησης, Αθήνα, Ιούλιος 1947, σ. 10.

70 Βετσόπουλος, *ό. π.*, σ. 134.

71 Το *σχέδιον Μάρσαλ στην Ευρώπη, Απολογισμός Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα, 1949 – 1952*, ECA, σ. 71

Οικονομικής Ανόρθωσης που σχεδιάστηκε στα τέλη του 1948 στόχος ήταν “η δραστική μεταρρύθμιση του οικονομικού συστήματος με επίκεντρο την εκβιομηχάνιση και τις ξένες κεφαλαιακές επενδύσεις”. Το σχέδιο “θα επέφερε μείωση του κρατικού προστατευτισμού, ενοποίηση και εκσυγχρονισμό υποδομών, συρρίκνωση αντιπαραγωγικών επιδομάτων, απελευθέρωση κλειστών επαγγελμάτων, προώθηση των εξαγωγών, εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής, πάταξη της φοροδιαφυγής, δικαιότερο φορολογικό σύστημα, αλλαγές στο σύστημα απονομής της Δικαιοσύνης”<sup>72</sup>. Τα παραπάνω θα συνέβαλαν στην αξιοποίηση του εθνικού πλούτου, με βιομηχανίες πλέον που θα προωθούσαν την ανάπτυξη και θα δημιουργούσαν θέσεις εργασίας.

Η Ελλάδα παρουσιάζει λοιπόν ένα παράδειγμα του σχεδίου Μάρσαλ ως ένα πραγματικό αναπτυξιακό πρόγραμμα που επιδιώκει να διευκολύνει τη δημιουργία νέας ανάπτυξης, παρά ένα πρόγραμμα ανασυγκρότησης που αποσκοπεί στην αποκατάσταση προπολεμικών αναπτυξιακών προτύπων. Η διακήρυξη του Τρούμαν, για την έκδοση οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα ήταν ένας τρόπος να περιοριστεί η σοβιετική επιρροή. Η Ελλάδα θεωρήθηκε χώρος ζωτικής σημασίας για τη συγκράτηση της ρωσικής επιρροής. Το πρόγραμμα άρχισε να υλοποιείται μετά την απόσυρση των Βρετανών. Σύμφωνα με το δόγμα Truman, οι Ηνωμένες Πολιτείες ίδρυσαν το AMAG και παρέδωσαν συνολικά 400 εκατομμύρια δολάρια, κυρίως με τη μορφή στρατιωτικής βοήθειας, στην Ελλάδα. Εκατοντάδες σύμβουλοι έφτασαν στην Ελλάδα, επιφορτισμένοι με την εποπτεία της διανομής και της εφαρμογής της βοήθειας (Beckmann, 2012). Αν και το Σχέδιο Μάρσαλ σηματοδότησε μια ρητορική αλλαγή στις προτεραιότητες από τη στρατιωτική στην οικονομική βοήθεια, στην πραγματικότητα το Σχέδιο αντιπροσώπευε τη συνέχιση του ίδιου είδους πολιτικής βοήθειας (Beckmann, 2012).

Η αποστολή ωστόσο της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί αγνοώντας το πολιτικό, κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο της περιοχής. Η ξένη βοήθεια προς την Ελλάδα από άλλους θεωρήθηκε ως μια μορφή πολιτικής και οικονομικής υποταγής ενώ από άλλους ως πηγή ανεκτίμητης χρηματοδοτικής βοήθειας. Αυτό βέβαια φέρει και ένα ιδεολογικό πρόσημο που διαμορφώνει και τις ανάλογες πολιτικές στην οικονομία. Τη δεκαετία του 1940, ο ρόλος της βιομηχανίας στην Ελλάδα ήταν ένα από τα πιο καυτά ζητήματα, κυρίως

---

72 Κ. Μπότσιου, (2012), *ό. π.*, σ. 13

επειδή φαινόταν να παγιδεύει τους αριστερούς διανοούμενους εναντίον των αστών συναδέλφων τους. Ο Δημήτρης Μπάτσης, μέσω του περιοδικού *Antaios* υποστήριζε την ανάπτυξη της ταχείας και βαριάς βιομηχανίας. Όπως υποστήριζε “η εκβιομηχάνιση της χώρας μπορεί να στηριχθεί και να πραγματοποιηθεί σε γερή τεχνικοοικονομική βάση μονάχα αν δημιουργηθεί βαριά βιομηχανία”<sup>73</sup>. Ο λόγος που ο Μπάτσης φαίνεται να υποστηρίζει τόσο πολύ την ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας αφενός οφείλεται στην εξωτερική χρηματοδότηση η οποία παρέχει πλέον τη δυνατότητα για αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας αφετέρου τονίζει τη σημασία της ανάπτυξης μιας βαριάς οικονομίας στην οικονομική μεγέθυνση και το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας μακροχρόνια. Επιπροσθέτως, θεωρεί ότι η χρηματοδότηση μικρών παραγωγικών μονάδων και των μονάδων της λεγόμενης ελαφριάς βιομηχανίας στερεί πόρους από την οικονομία, ενώ εντείνει την εξάρτηση από το εξωτερικό. Όπως σημειώνει “Το γεγονός αυτό (δηλαδή η ανάπτυξη ολοκληρωμένης βιομηχανίας παραγωγής μέσω παραγωγής) μεταφράζεται στην αφαίρεση κεφαλαίων από τους παρασιτικούς και δασμόβιους βιομηχανικούς κλάδους και στη συγκέντρωσή τους, σε καινούριους παραγωγικούς κλάδους” [...] “οι οικονομικές σχέσεις με το εξωτερικό θα επηρεαστούν ριζικά αν θα ιδρυθούν οι βιομηχανίες αυτές στην Ελλάδα α) γιατί τότε η εισαγωγική μας πολιτική θ' αφορά περισσότερο εμπορεύματα που δε θα μπορούν να παραχθούν στον τόπο και λιγότερο μισοκατεργασμένες πρώτες ύλες που σήμερα η εισαγωγή τους όχι μόνο βαραίνει καταθλιπτικά το εμπορικό ισοζύγιο και γενικότερα το ισοζύγιο πληρωμών αλλά αποτελεί και μία από τις βάσεις της εξάρτησης της οικονομίας από την αγορά του εξωτερικού”<sup>74</sup>.

Αντίθετα ο υπόλοιπος οικονομικός κόσμος ήταν πιο διστακτικός, προβάλλοντας την ενίσχυση του αγροτικού τομέα. Το σημείο καμπής, στην πραγματικότητα, συνέπεσε με την ανακοίνωση της βοήθειας Τρούμαν και Μάρσαλ στην Ελλάδα το 1947/8, η οποία ανακοινώθηκε ως η *deus ex machina*, όπως την είχε χαρακτηρίσει ο Ζολώτας, που είχε έρθει για να σώσει τη χώρα από τη φτώχη (και κυρίως γεωργική) τύχη της <sup>75</sup>.

Οι απόψεις για τον προσανατολισμό που έπρεπε να λάβει η ελληνική οικονομία δεν βρήκε όλες τις πολιτικές δυνάμεις σύμφωνες. Για τον Ζολώτα το

73 Δ. Μπάτσης, *Η Βαρεία βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1977, σ. 27.

74 Δ. Μπάτσης, *ό. π.*, σ. 28 – 29.

75 Kakridis, *ό. π.*

ελληνικό οικονομικό πρόβλημα είχε δύο πλευρές, αφενός ήταν πρόβλημα μεγέθους του κοινωνικού εισοδήματος αφετέρου ήταν το πρόβλημα της διανομής του στην κοινωνία. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε μια συνεχή αστάθεια από τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 1900 με την εμπλοκή της σε πολεμικές επιχειρήσεις η ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν αποτελούσε εγγύηση οικονομικής προόδου της χώρας, όπως ανέφεραν εκθέσεις της Κοινωνίας των Εθνών κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Σε αυτές τις εκθέσεις η ελληνική οικονομία χαρακτηριζόταν “ως ενδογενώς ασταθής και χρηματοδοτικώς αδύναμη”<sup>76</sup>. Βασική προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας θεωρείτο η εξασφάλιση ενός φυσιολογικού, εδαφικού υποβάθρου στην Ελλάδα και η αποκατάσταση της ισορροπίας του πληθυσμού που είχε διαταραχθεί μετά την μικρασιατική καταστροφή και την είσοδο των προσφύγων, το 1922. Σε μια δύσκολη συγκυρία για την Ελλάδα, με τις συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις, ο Ζολώτας φαίνεται να προέτασσε την οικονομική ασφάλεια της χώρας έναντι της στρατιωτικής και της ενσωμάτωσης νέων αλύτρωτων περιοχών στον εθνικό κορμό. Έχοντας εξασφαλίσει την οικονομική ασφάλεια θα ήταν εύκολο να επιτύχει και την εδαφική επέκταση. Μετά τον πόλεμο, η βιομηχανική ανάπτυξη απορρίφθηκε ως αξιόπιστη επιλογή για μεταπολεμική ανάκαμψη. Το 1945, ο Ξ. Ζολώτας υποστήριζε ότι “Είναι μια επικίνδυνη ψευδαίσθηση να πιστεύουμε ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να καταστεί βιώσιμη και να ξεπεράσει την οικονομική της ανεπάρκεια. . . μέσω της ανάπτυξης βιομηχανικής δραστηριότητας μεγάλης κλίμακας”. Για τον Ζολώτα και την πλειοψηφία των οικονομολόγων εκτός της κομμουνιστικής Αριστεράς, η εκβιομηχάνιση δεν προσέφερε πραγματική διέξοδο από το οικονομικό αδιέξοδο της Ελλάδας. Ωστόσο, μεταξύ της περιόδου 1947 και 1948, και με την έκδοση του Σχεδίου Μάρσαλ, αυτή η στάση αντιστράφηκε, οι ανησυχίες σχετικά με τη βιωσιμότητα της Ελλάδας διαλύθηκαν και η εκβιομηχάνιση άρχισε να γίνεται περισσότερο επιθυμητή σε σύγκριση με την γεωργία<sup>77</sup>.

Με την εξαγγελία του Σχεδίου Μάρσαλ η άποψη του Ζολώτα είναι πλέον ότι η Ελλάδα θα πρέπει να μπει στην διαδικασία διεκδίκησης και αξιοποίησης του Σχεδίου και να προσπαθήσει να αποσπάσει όσο μεγαλύτερα ποσά μπορεί. Αυτό θα έδινε την ευκαιρία στη χώρα να μεταβεί από το στάδιο της “φυτοζωίας και της

---

76 Ψαλιδόπουλος, *ό. π.*, σ. 54.

77 A. Kakridis, *ό. π.*

αθλιότητα εις το επίπεδον της βιωσιμότητας και της ευημερίας”<sup>78</sup>. Για τον Ζολώτα έπρεπε να γίνει μια λεπτομερής καταγραφή με τους κλάδους που θα μπορούσαν να φέρουν οικονομικά οφέλη στη χώρα. Ενέργεια, ορυκτός πλούτος, μεταλλουργική και χημική βιομηχανία καθώς και βελτίωση των συγκοινωνιών θα έπρεπε να βρεθούν σε προτεραιότητα<sup>79</sup>.

Ωστόσο, η άποψη αυτή δεν έβρισκε σύμφωνη μια άλλη μερίδα σημαντικών οικονομολόγων, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Κ. Βαρβαρέσος, ο οποίος δεν ήταν σύμφωνος με την ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας στη χώρα καθώς μια τέτοια προοπτική θα απορροφούσε σημαντικούς πόρους από την οικονομία για ανάπτυξη θνησιγενών παραγωγικών μονάδων. Για τον Βαρβαρέσο η Ελλάδα ήταν μια φτωχή χώρα χωρίς αξιόλογες πλουτοπαραγωγικές πηγές. Βασιζόμενος σε αυτό στάθηκε με επιφυλακτικότητα απέναντι στο ζήτημα της ανάπτυξης μιας οικονομικά ανταγωνιστικής βαριάς βιομηχανίας. Αντίθετα, υποστήριζε ότι οι τομείς στους οποίους θα έπρεπε να δώσει έμφαση η ελληνική οικονομία ήταν ο κατασκευαστικός τομέας, η ελαφρά βιομηχανία και η γεωργία, τομείς που σύμφωνα με τον ίδιο αποτελούσαν το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας<sup>80</sup>.

Η εκβιομηχάνιση της χώρας και η ανάπτυξη μπαίνει σε πρώτο πλάνο. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος, είναι η χρήση των όρων “ανάπτυξη” και “εκβιομηχάνιση” που πλέον αρχίζουν να υπερισχύουν στο λεξιλόγιο των κεντρικών και δεξιών πολιτικών και διανοούμενων έναντι των όρων “γεωργική παραγωγή” και “βιωσιμότητα” που άρχισαν να εκτοπίζονται όχι μόνο από το πολιτικό λεξιλόγιο αλλά και από τα φύλλα των αντίστοιχων εφημερίδων<sup>81</sup>.

Η UNNRA, ωστόσο, είχε συγκροτήσει μια Επιτροπή “αξιοποιήσεως των πλουτοπαραγωγικών πόρων της Ελλάδος” η οποία εργάστηκε από τον Οκτώβριο του 1945 έως την άνοιξη του 1947 και συνέταξε ένα αρχικό πρόγραμμα “εξηλεκτρισμού και εκβιομηχάνισεως”. Ήταν η πρώτη φορά που ένας μεγάλος αριθμός ειδικών συγκροτήθηκε προκειμένου να μελετήσει τις δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Η Επιτροπή έκανε σαφές ότι η χώρα διέθετε αρκετούς φυσικούς πόρους για να ξεκινήσει το δρόμο της ανάπτυξης, όπως σημείωνε ο Πρόεδρος της Επιτροπής Ι. Ζίγδης, “η περίφημη φυσική φτώχεια της χώρας ήταν μύθος, υπήρχαν αξιολογώτατα

78 Ξ. Ζολώτας, *Επιλογή Κειμένων από το έργο του*, Λιβάνης, Αθήνα, 1997, σ.14

79 Μ. Ψαλιδόπουλος, *ό. π.*, σ. 55.

80 Μ. Ψαλιδόπουλος, *ό. π.*, σ. 56.

81 Μια πολύ ενδιαφέρουσα αναπαράσταση δίνεται στο άρθρου του Α. Kakridi, όπου δείχνει τη συχνότητα των άρθρων που περιέχουν τη λέξη “εκβιομηχάνιση” στην εφημερίδα *Ελευθερία*. Το σημείο στο οποίο οι αναφορές εκτοξεύονται συμπίπτει με την ανακοίνωση του δόγματος Τρούμαν.

αποθέματα βωξίτη, λευκόλιθου, νικελιούχων και πυριτικών σιδηρομεταλλευμάτων που αν αξιοποιούνταν θα μετέβαλλαν τη δομή της οικονομίας”<sup>82</sup>. Παρ' όλα αυτά η Επιτροπή επεσήμανε και τις δυσκολίες στην ανάπτυξη μιας βαριάς εγχώριας βιομηχανίας οι οποίες σχετίζονταν με εγγενείς δυσλειτουργίες του κρατικού τομέα αλλά και με τις αντιλήψεις και προκαταλήψεις ότι “η Ελλάδα δεν μπορεί να γίνει βιομηχανικό κράτος, καθώς η ανάπτυξη της βιομηχανίας θα ζημίωνε τη γεωργία”, ενώ έντονη ήταν η αντίληψη “ότι οι ξένοι δεν θα επέτρεπαν να αποκτήσει [η Ελλάδα] βιομηχανία λόγω του ανταγωνισμού”<sup>83</sup>.

Την ίδια περίοδο φαίνεται ότι και η ελληνική κοινωνία ήταν έτοιμη να αποδεχτεί ένα πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης βασισμένο στην εκβιομηχάνιση της χώρας. Η όποια κοινωνική αντίδραση γεννιόταν πριν από το τέλος του εμφυλίου στην εκβιομηχάνιση είχε εξουδετερωθεί και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η Κατοχή είχε κατεβάσει τόσο πολύ το βιοτικό επίπεδο και αποδιοργάνωσε σε μεγάλο βαθμό τις προηγούμενες οικονομικές σχέσεις, ώστε η προηγούμενη κατάσταση να αμφισβητηθεί και η προοπτική της εκβιομηχάνισης να αποτελεί μια ελπίδα βελτίωσης του βιοτικού τους επιπέδου. Η μικρασιατική καταστροφή, η Κατοχή και ο Εμφύλιος είχαν προκαλέσει μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, που πλέον τα άτομα δεν ήταν τόσο αντίθετα στην σύναψη εξαρτημένης εργασίας και να αποδεσμευτούν από τα μέσα παραγωγής. Η βιομηχανία θα μπορούσε να επωφεληθεί πλέον από αυτό και μέσω της εκβιομηχάνισης ένα μέρος του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού να απορροφηθεί από τον δευτερογενή τομέα<sup>84</sup>.

Η αλλαγή της στάσης απέναντι στη βιομηχανία, αν και ήταν επηρεασμένη με μια στρατηγική και πολιτική διάσταση, περιελάμβανε επίσης μια θεμελιώδη αλλαγή στη θεωρητική προοπτική. Δύο πράγματα έπαιξαν βασικό ρόλο σε αυτή τη μεταστροφή, αφενός οι αμερικανικές αποστολές βοήθειας αφετέρου ο κλάδος των εγχώριων μηχανικών. Το πρώτο σημαίνει ότι η βοήθεια Truman / Marshall επηρέασε όχι μόνο την ελληνική οικονομία, αλλά και ιδέες για την οικονομία. Αυτό είναι ένα σημαντικό επιχείρημα, στο βαθμό που επιτρέπει μια πιο πλούσια κατανόηση του ακριβούς τρόπου αλληλεπίδρασης μεταξύ Ελλήνων πολιτικών και διανοουμένων και ξένων αποστολών. Συγκεκριμένα, υπερβαίνει τη συμβατική ανάλυση όσον αφορά τον

82 Στην Επιτροπή συμμετείχαν 150 περίπου Έλληνες και ξένοι τεχνικοί και οικονομολόγοι, καθηγητές Ανωτάτων Ιδρυμάτων, ανώτατοι κρατικοί λειτουργοί, βιομήχανοι, τραπεζίτες. Π. Καζάκος, *ό. π.*, σ. 99.

83 Π. Καζάκος, *ό. π.*, σ. 100 – 101.

84 Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π.*, σ. 27.



«εξαναγκασμό» και επιτρέπει πιο λεπτούς, διαφορούμενους και ίσως ανθεκτικούς τρόπους αλληλεπίδρασης. Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να παραβλέπουμε τις εγχώριες πιέσεις επαγγελματικών κλάδων που συνέβαλαν στη διάδοση των ιδεών της εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης, όπως συνέβη με το ρόλο των μηχανικών. Οι μηχανικοί είχαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του μεταπολεμικού αναπτυξιακού λόγου της Ελλάδας<sup>85</sup>. Η συγκεκριμένη επαγγελματική κοινότητα προσπάθησε να συμμετάσχει σε συζητήσεις για το οικονομικό μέλλον της χώρας, ιδίως σε ό, τι αφορά την ικανότητά της να αναπτύξει μια βιώσιμη και σύγχρονη βιομηχανία. Ο πόλεμος και η κατοχή είχαν μεταβάλλει σε μεγάλο βαθμό προηγούμενες ιδέες ανάπτυξης, και μόλις η έλευση της αμερικανικής βοήθειας το 1947 φαινόταν να αναδύεται μια νέα ευκαιρία. Πολλές φορές όταν αναφερόμαστε στο Σχέδιο Μάρσαλ τείνουμε να δίνουμε έμφαση στους οικονομολόγους της εποχής και το ρόλο τους στην ανόρθωση της οικονομίας, οι μηχανικοί όμως ήταν αυτοί που τοποθετήθηκαν στην πρώτη γραμμή για την ανοικοδόμηση της χώρας. Οι μηχανικοί αποτελούσαν μια συγκροτημένη επαγγελματική ομάδα, η οποία είχε μια μακρά παράδοση στην εκτέλεση δημοσίων έργων μεγάλης κλίμακας (π.χ. Αποκατάσταση προσφύγων στη διάρκεια της δεκαετίας του 1920) και μετά τον πόλεμο τα μέλη της κατέλαβαν σημαντικές θέσεις χαράσσοντας την αντίστοιχη οικονομική πολιτική. Ήταν τα κύρια μέλη της ελληνικής αντιπροσωπείας στη διάσκεψη του Παρισιού του 1947 που εγκαινιάστηκε το σχέδιο και στελέχωσαν τους περισσότερους οργανισμούς πρόωμης ανάπτυξης της χώρας, όπως ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης (ΟΑ). Το 1946, ο οργανισμός αυτός θα προετοιμάσει την πρώτη Ελλάδα πρόγραμμα ανασυγκρότησης, ένα έργο που θα συγκεντρώνει 132 ειδικούς από διαφορετικούς τομείς, 117 εκ των οποίων με τεχνικό υπόβαθρο. Επίσης, το Υπουργείο Ανασυγκρότησης, που αποτέλεσε έναν από τους οργανισμούς που ήταν υπεύθυνος για τα σχέδια ανοικοδόμησης, στελεχώθηκε από μηχανικούς, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη, αρχιτέκτονα και πολεοδόμο που συνεργάστηκε στενά με τις αμερικανικές αποστολές και ήταν μια από τις βασικές προσωπικότητες της διοίκησης

---

85 Το επαγγελματικό καθεστώς των μηχανικών στην Ελλάδα καθιερώθηκε τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Μεγάλα δημόσια έργα και εκτεταμένη κατασκευή κατοικιών έδωσαν ώθηση σε μια διαδικασία της οποίας τα κύρια επιτεύγματα ήταν η αναβάθμιση του Εθνικού Πολυτεχνείου (ΕΜΠ) σε πανεπιστημιακό καθεστώς και η ενοποίηση των περισσότερων τεχνικών οργανισμών σε ένα ενιαίο, νέο Υπουργείο Μεταφορών (1914). Στα μέσα της δεκαετίας του 1930, το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (ΤΕΕ) αριθμούσε περισσότερα από 2000 μέλη, τα μισά από τα οποία ήταν κάτω των 35 ετών. Χ. Αγριαντώνη, «Οι μηχανικοί και η βιομηχανία—μια αποτυχημένη συνάντηση» Στο Ιστορία της Ελλάδας Του 20ου Αιώνα — Ο Μεσοπόλεμος (1922–1940) Τχ. Β1, Βιβλίοραμα, Αθήνα 2002, σ. 269.

ανοικοδόμησης μέχρι την απομάκρυνσή του από το γραφείο το 1950. Οι μηχανικοί αποτέλεσαν έναν από τους κύριους συνδέσμους μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και ξένων επιτηρητών. Ήταν ένθερμοι υποστηρικτές της εκβιομηχάνισης και συνέβαλαν, μέσα από την παροχή των γνώσεών τους, στην ουσιαστική ανοικοδόμηση της χώρας μέσω των υποδομών, της στέγασης, αλλά και στην ανάπτυξη του εθνικού δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας, προϋπόθεση απαραίτητη για την εκβιομηχάνιση. Την περίοδο επομένως που οι οικονομολόγοι, πολιτικοί και νομικοί προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν την νομισματική αστάθεια και το ισοζύγιο πληρωμών, οι μηχανικοί συνέταξαν τα πρώτα σχέδια ανασυγκρότησης, προσανατολισμένα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας<sup>86</sup>.

Η πορεία που θα διαγράψει η ελληνική οικονομία δεν ήταν βέβαια μόνο δική της απόφαση. Τον Φεβρουάριο του 1947 η βρετανική Κυβέρνηση ανακοίνωνε την απόφασή της να αποσυρθεί από την Ελλάδα. Η οικονομία της χώρας παρά τα ποσά που είχε λάβει μέσω της UNRRA δεν είχε καταφέρει να ξεπεράσει τα εμπόδια και εισερχόταν σε μια κρίσιμη φάση, όχι μόνο λόγω της απόσυρσης της UNRRA και της εξάντλησης των συναλλαγματικών διαθεσίμων της Τράπεζας της Ελλάδος, αλλά και λόγω της έντασης του εμφυλίου πολέμου. Τον Δεκέμβριο του 1946 ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης, με αφορμή την προσφυγή της Ελλάδος στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε., μετέβη στις Η.Π.Α. και προσπάθησε να εξασφαλίσει την επίλυση του οικονομικού προβλήματος<sup>87</sup>. Στα πλαίσια της προετοιμασίας για την αποχώρηση της Βρετανικής Οικονομικής Αποστολής και την ανάληψη της βοήθειας από την Αμερική, η κυβέρνηση των Η.Π.Α. έστειλε τον Ιανουάριο του 1947 τον Paul A. Porter<sup>88</sup> στην Ελλάδα με σκοπό να διερευνήσει τις οικονομικές και πολιτικές προοπτικές της χώρας. Ειδικότερα, αποστολή του ήταν να ερευνήσει την κατάσταση, να επισημάνει τα προβλήματα της χώρας και να συντάξει μια έκθεση για την ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας.

Στην έκθεση γίνεται αναφορά για την οικονομική ανάπτυξη η οποία δε συμβαδίζει μόνο την εκβιομηχάνιση ή την αγροτική παραγωγή αλλά με πλήθος άλλων μεταρρυθμίσεων που πρέπει να γίνουν προκειμένου να εκταμιευτεί η

---

86 A. Kakridis, id, p. 260 – 261.

87 Γ. Μίρκος, *Το Δόγμα Truman και το Σχέδιο Marshall στην Ελλάδα*, εκδοτικός Οργανισμός Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2004, σ. 46 - 47.

88 Ο Paul Porter είχε γεννηθεί το 1904 στην πόλη Τζόπλιν του Μισούρι και είχε σπουδάσει νομικά. Ήταν ενεργό μέλος του Δημοκρατικού Κόμματος και “παιδί” του New Deal. Στη διάρκεια των ετών 1930 – 1940 είχε αναλάβει διευθυντικές θέσεις σε μια σειρά από αμερικανικές κυβερνητικές υπηρεσίες και οργανισμούς. Π. Βόγλης, *ό. π.*, σ. 289.

εξωτερική βοήθεια και ταυτόχρονα να ισοσκελιστεί ο προϋπολογισμός. Μεταξύ των μέτρων που προτείνονται για την οικονομική ανάπτυξη είναι αρχικά η λήξη του εμφυλίου πολέμου, όπως σημειώνεται “δε μπορείς να αφιερώσεις όλη σου την ενέργεια στην επιδιόρθωση λιμένων, την οικοδόμηση γεφυρών και την συντήρηση δρόμων όταν είναι πιθανόν να σε πυροβολήσει κάποιος πισώπλατα ανά πάσα στιγμή. Το μεγαλύτερο εμπόδιο στην ανοικοδόμηση της Ελλάδας είναι η συνέχιση του εμφυλίου πολέμου”<sup>89</sup>. Όσον αφορά τους τομείς οικονομίας, στην έκθεση ο απεσταλμένος των Η.Π.Α. υποστήριξε ότι η βιομηχανία αποτελεί ένα μικρό συντελεστή στην οικονομία της χώρας ο οποίος επλήγη τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και κατά τη διάρκεια της εμφύλιας διαμάχης. Οι λόγοι που αναστέλλουν την ανάκαμψη της βιομηχανίας είναι η έλλειψη ασφάλειας, πιστώσεων, η αδυναμία εξεύρεσης ανταλλακτικών για τις ξένες μηχανές, η ανεπάρκεια στις μεταφορές αλλά και το υψηλό κόστος παραγωγής. Ακόμα όμως και αν αυτά τα προβλήματα επιλύονταν η αποκατάσταση της βιομηχανίας στο προπολεμικό επίπεδο δε θα ήταν αρκετή για να καταστεί η Ελλάδα αυτάρκης. Ωστόσο, οι περιορισμοί που τίθενται στην γεωργική ανάπτυξη καθιστούν την βιομηχανική ανάπτυξη απαραίτητη. Τα μέτρα που προτείνονται για την ανάπτυξη της βιομηχανίας είναι η μείωση του κόστους παραγωγής, η παροχή αδειών εισαγωγής, ο έλεγχος στις πιστώσεις προς τη βιομηχανία ώστε να εξασφαλίζεται η κατάλληλη και αποτελεσματική χρήση των πιστώσεων, ενώ προτείνεται και η ανάπτυξη των κλάδων που αξιοποιούν τους εγχώριους πόρους, όπως βιομηχανία ορυχείων, εξόρυξης λιγνίτη καθώς και η βιομηχανία επεξεργασίας μεταλλουργικών και αγροτικών προϊόντων<sup>90</sup>. Όπως βλέπουμε η έκθεση του απεσταλμένου δεν προτάσσει μια βαριά βιομηχανία αλλά περιορίζεται στην ανάπτυξη μιας μικρής εσωτερικής βιομηχανίας που θα παράγει φθηνές πρώτες ύλες.

Όσον αφορά τον πρωτογενή τομέα, και ειδικότερα τη γεωργία, διαπιστώνεται ότι η γεωργία κατάφερε να ανακάμψει άμεσα και να επανέλθει στα

89 P. Porter, *Ζητείται ένα θαύμα για την Ελλάδα. Ημερολόγιο ενός προεδρικού απεσταλμένου*, 20 Ιανουαρίου – 27 Φεβρουαρίου 1947, σ. 219.

90 Για να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι και ειδικότερα η μείωση του κόστους παραγωγής προτείνονται συγκεκριμένα μέτρα μεταξύ των οποίων ο έλεγχος των παρεχόμενων μονοπωλίων και επιχορηγήσεων από το Κράτος, η εγκατάληψη της πολιτικής από την πλευρά του Κράτους να διατηρεί περιττούς υπαλλήλους, στην εγχώρια παραγωγή πρώτων υλών τα οποία δύνανται να παραχθούν με μειωμένο κόστος και να χρησιμοποιηθούν στην παραγωγή ειδών που μπορούν να πωληθούν σε χαμηλή τιμή καθώς και η αξιοποίηση στο μέγιστο των εργοστασίων και των μηχανημάτων που δύνανται να αποκτηθούν μέσω των πολεμικών επανορθώσεων από την Γερμανία και την Ιταλία. P. Porter, *ό. π.*, σ. 205.

προπολεμικά επίπεδα. Ωστόσο για να μπορέσει και ο πρωτογενής τομέας να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας προτείνεται μακροχρόνια η μεγαλύτερη χρησιμοποίηση ύδατος για άρδευση και αποξήρανση ελών, η μεταβολή της επεκτατικής σε εντατική καλλιέργεια, η εκπαίδευση των αγροτών σε σύγχρονες μεθόδους παραγωγής. Στις άμεσες δράσεις που προτείνονται είναι η ανάπτυξη δραστηριοτήτων προκειμένου να παραχθούν όλα τα αναγκαία αγαθά. Να παρέχεται πίστωση με χαμηλό τόκο και σε επαρκείς ποσότητες που πρέπει να παρασχεθούν στους καλλιεργητές, ενώ προτάσσεται η ίδρυση συνεταιρισμών. Ενώ δυνατή φαίνεται να είναι η εξαγωγή αγροτικών προϊόντων αρκεί αυτή να γίνει μέσω της τυποποίησης και διαβάθμισης των προϊόντων και κυρίως σε εσπεριδοειδή και προϊόντα που μπορούν να σταλούν σε άλλα ευρωπαϊκά λιμάνια<sup>91</sup>.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε και την αντίληψη που επικρατούσε την συγκεκριμένη περίοδο για την οικονομία και τον τρόπο μέσα από τον οποίο θα επέλθει η ανάκαμψη. Κύριο χαρακτηριστικό της αναπτυξιακής συναίνεσης που γεννιόταν στην Ελλάδα ήταν ο σκεπτικισμός προς την αγορά και η ταυτόχρονη πίστη στην αναγκαιότητα κάποιου μέτρου κρατικής παρέμβασης. Πράγματι, μετά το 1947, αυτά εμπλέκονται με τη νέα εμπιστοσύνη των οικονομολόγων στο βιομηχανικό δυναμικό της χώρας, καθώς το κράτος θεωρήθηκε ως η μόνη δύναμη ικανή να διορθώσει τις αποτυχίες της αγοράς και να ξεπεράσει τους περιορισμούς που εμποδίζουν τη βιομηχανική απογείωση. Έλληνες οικονομολόγοι απεικόνισαν την ανάπτυξη ως μια διαδικασία κρατικής βιομηχανικής εκβιομηχάνισης, αν και ενσωματωμένη στο πλαίσιο μιας οικονομίας της αγοράς. Επιπλέον, η ίδια η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας κατέστησε το κράτος το μοναδικό ρεαλιστικό επενδυτή για επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας μετά το 1944<sup>92</sup>. Εξάλλου, και ο προεδρικός απεσταλμένος Paul Porter παρόλο που οι εντυπώσεις που έχει σχηματίσει για τις ελληνικές κυβερνήσεις δεν είναι οι καλύτερες, καθώς τις χαρακτηρίζει ανίκανες, στον πυρήνα του ερμηνευτικού του σχήματος όμως βρίσκεται ουσιαστικά η απουσία της ενεργής ανάμειξης της κυβέρνησης στην οικονομία. Ο Porter εκπροσωπώντας την αντίληψη του New Deal δεν πιστεύει στον αυτοματισμό της προσφοράς και της ζήτησης και των δυνάμεων της ελεύθερης αγοράς. Βασιζόμενος και στις επικρατούσες συνθήκες τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, πίστευε στην

---

91 P. Porter, *ό. π.*, σ. 206 – 207.

92 A. Kakridis, *id*, p. 255 – 256.

κρατική παρέμβαση. Αυτό δε σημαίνει ότι όλες τις επενδυτικές δραστηριότητες θα τις αναλάβει το κράτος, αλλά ότι θα υπάρξει ρύθμιση της αγοράς κατόπιν παρεμβάσεων που θα γίνουν τόσο από την κυβέρνηση όσο και από τους κρατικούς θεσμούς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη νέα θεώρηση του New Deal σκοπός της κυβέρνησης θα ήταν η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, ασκώντας σωστή δημοσιονομική πολιτική, με απώτερο αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης, ενώ η ίδια η κυβέρνηση θα προέβαινε στην ενίσχυση των τμημάτων της κοινωνίας που δεν θα επωφελούνταν από την ανάπτυξη, μέσω προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας<sup>93</sup>.

### 2.2.2. Οι πολιτικές διαστάσεις της οικονομικής βοήθειας

“Πιστεύω ότι η πολιτική των Η.Π.Α. πρέπει να υποστηρίζει τους ελεύθερους λαούς, οι οποίοι αντιστέκονται στην επιχειρούμενη υποδούλωσή τους από ένοπλες μειοψηφίες ή από εξωτερικές πιέσεις. [...] Χρειάζεται μόνο ένα απλό βλέμμα στον χάρτη για να αντιληφθεί κανείς ότι η επιβίωση και η ακεραιότητα του ελληνικού Έθνους έχουν μεγάλη αξία για πολύ ευρύτερης σημασίας θέσεις. Εάν η Ελλάδα περιπέσει στον έλεγχο μιας ένοπλης μειοψηφίας το αποτέλεσμα επί της γειτονικής Τουρκίας θα είναι άμεσο και σοβαρό. Σύγχυση και ανωμαλία θα επεκταθούν σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή”, αυτά διακήρυττε ο πρόεδρος Truman σε κοινή σύσκεψη Γερουσίας και Βουλής των Αντιπροσώπων των Η.Π.Α. στις 12 Μαρτίου 1947<sup>94</sup>. Για τον παραπάνω λόγο, και λόγω της αποχώρησης της Βρετανικής Κυβέρνησης, με το ενδεχόμενο η ελληνική οικονομία να επιβαρυνθεί ακόμα περισσότερο και υπό την άμεση απειλή του κομμουνισμού, όπως σημείωναν μέλη της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών “η Ελλάδα ήταν ένα ώριμο φρούτο έτοιμο να πέσει στα χέρια τους (ενν. Σοβιετικοί) σε λίγες βδομάδες”<sup>95</sup>, ο Πρόεδρος Truman ζητάει την έγκριση από το Κογκρέσο προκειμένου να χορηγήσει βοήθεια ύψους 400 εκατ. Δολαρίων προς την Ελλάδα και την Τουρκία<sup>96</sup>. Τα χρήματα αυτά θα κατευθύνονταν σε στρατιωτικές δαπάνες, σε οικονομική ενίσχυση και έργα ανασυγκρότησης και ένα

93 Πρόκειται σύμφωνα με μελετητές για την εισαγωγή της τεχνοκρατικής αντίληψης, σύμφωνα με την οποία η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης γινόταν ζήτημα οικονομίας και λιγότερο πολιτικής. Στόχος επομένως ήταν η αναζήτηση της καλύτερης τεχνοκρατικής διαχείρισης με στόχο την οικονομική ανάπτυξη. Π. Βόγλης, *ό. π.*, σ. 290 – 291.

94 Στις 12 Μαρτίου 1947, ουσιαστικά εξαγγέλλεται η νέα εξωτερική πολιτική των Η.Π.Α., από τον Πρόεδρο Harry Truman, γνωστή ως δόγμα Τρούμαν. Γ. Μίρκος, *ό. π.*, σ. 53 – 55.

95 Γ. Μίρκος, *ό. π.*, σ. 47.

96 Το ποσό που χορηγήθηκε στην Ελλάδα ήταν 300 εκατομμύρια δολάρια, τα υπόλοιπα 100 εκατ. Δολάρια κατευθύνθηκαν στην Τουρκία. Γ. Μίρκος, *ό. π.*, σ. 55.

υποδεέστερο ποσό για έξοδα διαχείρισης<sup>97</sup>. Η συνέχεια όμως του εμφυλίου είχε ως συνέπεια να περικοπεί ποσό της αμερικανικής βοήθειας από την οικονομική ενίσχυση και τα έργα ανασυγκρότησης και να δοθεί έμφαση στην αύξηση του στρατιωτικού εξοπλισμού<sup>98</sup>.

Εκτός από την άμεση οικονομική βοήθεια τα άλλα μέτρα που προτείνονται είναι η απόσπαση ενός αμερικανικού πολιτικού και στρατιωτικού προσωπικού σε Ελλάδα και Τουρκία για να βοηθήσει το έργο της ανοικοδόμησης και στην επίβλεψη της βοήθειας ενώ προτείνεται και η εκπαίδευση προσωπικού από τις δύο χώρες στην Αμερική. Στις 20 Ιουνίου 1947 υπογράφηκε η συμφωνία μεταξύ Ελλάδος – Η.Π.Α., ενώ συστάθηκε η ομάδα, με την ονομασία Αμερικανική Αποστολή Βοήθειας προς την Ελλάδα (AMAG – American Mission for Aid to Greece) που θα διαχειριζόταν τη βοήθεια<sup>99</sup>.

Ο τρόπος με τον οποίο οργανώθηκε η βοήθεια φανέρωνε αφενός την προηγούμενη αδυναμία των ελληνικών αρχών να διαχειριστούν τις προηγούμενες οικονομικές βοήθειες και αφετέρου τη μεγάλη διείσδυση της Αμερικής στην ελληνική πραγματικότητα. Η Αμερικανική Αποστολή, με την τοποθέτηση πολιτικού και στρατιωτικού προσωπικού, άρχισε να αποκτά εκτεταμένες αρμοδιότητες και εξουσίες, σε τέτοιο βαθμό που ανέδειξε μορφές και προκάλεσε συμπτώματα εξάρτησης, που σύμφωνα με ερευνητές, δεν είχαν εκδηλωθεί τις προηγούμενες γενιές<sup>100</sup>. “Τόσο η συμφωνία μεταξύ Η.Π.Α. και Ελλάδας όσο και οι εξουσίες που άσκησαν οι διαδοχικές αμερικανικές αποστολές στην Ελλάδα μέχρι το τέλος του εμφυλίου

97 Η κατανομή του ποσού είχε ως εξής: 149 εκατομμύρια δολάρια για στρατιωτικές δαπάνες, 96,5 εκατομμύρια δολάρια για οικονομική ενίσχυση, 50 εκατ. για έργα ανασυγκρότησης και 4,5 εκατ. δολάρια για έξοδα διαχείρισης. Τα χρήματα που δαπανήθηκαν για στρατιωτικές δαπάνες ανέρχονταν σε 149 εκατ. δολάρια, 96,5 εκατ. δολάρια για οικονομική ενίσχυση, 50 εκατ. δολάρια για έργα ανασυγκροτήσεως και 4,5 εκατ. για έξοδα διαχειρίσεως. Τράπεζα της Ελλάδος, Τα πρώτα πενήντα χρόνια, σελ. 345

98 Η οικονομική ενίσχυση περικόπηκε κατά 23 εκατ. δολάρια, το πρόγραμμα ανασυγκρότησης μειώθηκε κατά 11 εκατ. δολάρια και οι στρατιωτικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά 172 εκατ. δολάρια. Τράπεζα της Ελλάδος, Τα πρώτα πενήντα χρόνια, σ. 345

99 Γ. Μίρκος, *ό. π.*, σ. 55-56.

100 Δε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτή ήταν η πρώτη και τελευταία φορά παρέμβασης των ξένων δυνάμεων στην Ελλάδα. Άλλοτε αποκάλυπτα και άλλοτε καλυμμένα οι παρεμβάσεις των ξένων δυνάμεων στην Ελλάδα ήταν το πάγιο πολιτικό πρόβλημα του ελληνικού κράτους από την εποχή της συγκρότησής του. Και στην προ της κατοχικής περιόδου και στη διάρκεια της αλλά αι αμέσως μετά την απελευθέρωση η παρουσία των Αγγλων των γεγονόσ. Μπορεί να ήταν πρώτη φορά που η Αμερική παρενέβαινε τόσο έντονα στην ελληνική πραγματικότητα αλλά η Ελλάδα ποτέ δεν ήταν απαλλαγμένη από τις ξένες δυνάμεις. Ουσιαστικά η Ελλάδα βρισκόταν υπό την κηδεμονία των Αγγλων και από τα 1947 πέρασε στα χέρια των Αμερικάνων. Καλτσόγια – Τουρναβίτη Νίκη, (1994), “Η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία και η πορεία της προς τον θεσμικό – πολιτικό εκσυγχρονισμό” στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945 – 1967*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 659.

πολέμου αποτελούσαν τη μετάβαση σε ένα καθεστώς συγκυριαρχίας, κατά το οποίο δίπλα στην ελληνική κυβέρνηση λειτουργούσαν οι αμερικανικές αποστολές ως “παράλληλη” ή “σκιώδη” κυβέρνηση”<sup>101</sup>.

Σε μαρτυρίες φαίνεται ότι αρχικός σκοπός της αποστολής ήταν ακριβώς ο έλεγχος και η παρέμβαση στην πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας. Όπως επισημαίνεται στις οδηγίες του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών προς τον αρχηγό της Αμερικανικής Αποστολής Dwight Griswold, μεταξύ των πρωτοβουλιών της αποστολής ήταν “ο ανασχηματισμός της ελληνικής κυβέρνησης, η προώθηση μέτρων για την οικονομική ανασυγκρότηση και η απομάκρυνση των Ελλήνων αξιωματούχων, τα οποία έπρεπε να γίνουν άμεσα με διακριτές προτάσεις”<sup>102</sup>.

Η παρέμβαση των Αμερικανών στην ελληνική πραγματικότητα δεν ήταν απόρροια μόνο της οικονομικής βοήθειας που παρείχαν. Αρχικά, στη Διακοίνωση της Ελληνικής κυβέρνησης προς την κυβέρνηση της Η.Π.Α., στις 15 Ιουνίου 1947, ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης είναι διατεθειμένος να υλοποιήσει και προτείνει μια σειρά μέτρων για την ανοικοδόμηση της χώρας. Μεταξύ άλλων αναφέρει “Η Ελληνική Κυβέρνησις θα τεθεί επικεφαλής του Λαού της εν τη προσπάθεια του όπως πραγματοποιήσει τους σκοπούς τούτους. Η ευθύνη αυτή συνεπάγεται τον συμβιβασμόν των εσωτερικών διαφορών, την είσπραξιν περισσοτέρων εσόδων, την ανασυγκρότησιν του εξωτερικού εμπορίου, την διατήρησιν του εξωτερικού συναλλάγματος, την ανακατασκευήν των δημοσίων έργων, την βελτίωσιν της Κρατικής Διοικήσεως, την ενίσχυσιν και καθοδήγησιν της γεωργίας και βιομηχανίας, την θέσπισιν των προστατευτικών της εργασίας μέτρων, την ενθάρρυνσιν των Δημοκρατικών οργανώσεων μεταξύ οικονομικών και κοινωνικών ομάδων, μέτρα προς έλεγχον του πληθωρισμού και εξασφάλισιν δικαίας κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών και την περιστολήν των ακροτήτων και υπερβολών εκ μέρους οιοδήποτε τμήματος του πληθυσμού. [...] Η Ελληνική κυβέρνησις θα αναλάβη την αναδιοράνωσιν του Δημοσίου και Τοπικού συστήματος εσόδων δι' όλων των κατάλληλων μέτρων, συμπεριλαμβανομένου του συγχρονισμού του φορολογικού συστήματος, του αποκλεισμού της φορολογικής διαφυγής και της χρησιμοποίησεως πάσης δυνατής πηγής εσόδων. [...] Θα ληφθούν μέτρα προς έλεγχον και περιορισμόν των Κρατικών δαπανών. Το Δημόσιον ελεγκτικόν και λογιστικόν σύστημα θα

101 Π. Βόγλης, “Ο Paul Porter και η Αμερικανική Οικονομική Αποστολή στην Ελλάδα (18 Ιανουαρίου – 22 Μαρτίου 1947)”, Περιοδικό Μνήμων, τ. 27, σ. 285 <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/mnimon/issue/view/447>

102 Π. Βόγλης, *ό. π.*, σ. 286.

ενισχυθή και ο προϋπολογισμός θα δημοσιεύεται και θα χρησιμοποιείται προς αποτελεσματικόν έλεγχον των δαπανών”<sup>103</sup>. Αφενός, λοιπόν, η Ελληνική κυβέρνηση προτείνει μέτρα που ουσιαστικά συνάδουν με τα μέτρα που θέλει να εφαρμόσει η αμερικανική αποστολή προκειμένου να αποδεσμεύσει τα χρήματα.

Αφετέρου, η έντονη παρέμβαση των Αμερικανών απεσταλμένων οφείλεται στις εκθέσεις που έχουν λάβει για την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα. Αυτή η παρεμβατικότητα ήταν απόρροια και των εγγενών παθογενειών της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Οι Αμερικανικές Αποστολές είχαν στόχο να επιτύχουν την ειρήνη στην Ελλάδα χωρίς να θυσιαστεί η ανάπτυξη. Διαπίστωσαν όμως, και μέσω του απεσταλμένου τους Paul Porter, ότι αυτό το δύσκολο έργο δεν μπορούν να το φέρουν εις πέρας το κράτος και η οικονομία στην Ελλάδα. Η παρέμβαση των Αμερικανικών Αποστολών μεγάλωνε όσο υφίσταντο οι πολιτικές δημαγωγίες, οι κατ’ επιλογήν εξυπηρετήσεις ψηφοφόρων και εκλογικών περιφερειών, η διασπάθιση της βοήθειας για εισαγωγή ειδών πολυτελείας αντί βασικών ειδών διατροφής και παραγωγής. Προκειμένου να ελεγχθούν και να περιοριστούν τέτοιου είδους φαινόμενα Αμερικανοί σύμβουλοι είχαν συμμετοχή σε ιδιαίτερα σημαντικές θέσεις, όπως η Νομισματική Επιτροπή, η Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής, η Διοίκηση Εξωτερικού Εμπορίου, η Επιτροπή Ενέργειας, ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς, το ΙΚΑ, έχοντας και δικαίωμα ψήφου<sup>104</sup>. Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί ότι εκτός από την άμεση παρέμβαση, οι αμερικανικές πολιτικές δεν είχαν στόχο μόνο τον έλεγχο της ελληνικής διοίκησης αλλά και την παροχή τεχνογνωσίας και εκπαίδευσης μελλοντικών στελεχών στην οικονομία και στην πολιτική. Άλλωστε δεν θα μπορούσε να επέλθει ο εκσυγχρονισμός στην οικονομία και στις παραγωγικές δομές αν οι παρεμβάσεις περιορίζονταν μόνο σε οικονομικής φύσεως δεδομένα. Εκσυγχρονισμός δεν σημαίνει άρνηση του παλιού αλλά προσαρμογή του παλιού στο νέο, και αυτό είναι κάτι που προσπάθησε να γίνει μέσω της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω. Σύμφωνα με την επιστημονική προσέγγιση του κλάδου η διαδικασία του εκσυγχρονισμού είναι τόσο καθολική και εκτεταμένη, ώστε να τονίζεται ότι αφορά στη μεταμόρφωση όλων των συστημάτων με τα οποία ο άνθρωπος οργανώνει την κοινωνία του. Μπορεί να δίνεται έμφαση στην σημασία της οικονομικής ανάπτυξης αλλά η έννοια περιλαμβάνει στοιχεία κοινωνικού και

103 Διακοίνωση της Ελληνικής Κυβέρνησης της 15ης Ιουνίου 1947 προς την Κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, Πρτθ στο Γ. Μίρκος, *ό. π.*, σ. 99 – 101.

104 Κ. Μπότσιου, (2012), “Ένα σχέδιο διαφορετικό από τα άλλα. Το Σχέδιο Μάρσαλ: Ανασυγκρότηση και μεταρρύθμιση”, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 531, σ. 12.



πολιτικού εκσυγχρονισμού, τα οποία εν τέλει περικλείονται στην έννοια της δημοκρατίας<sup>105</sup>. Όπως γίνεται φανερό επομένως η αμερικανική οικονομική βοήθεια δεν υποσχόταν μόνο την οικονομική ανασυγκρότηση αλλά συνέδεσε την ανάπτυξη με πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

Οι πολιτικές αυτές δεν εξαντλήθηκαν μόνο με την υλοποίηση του Δόγματος Τρούμαν αλλά ήταν πολιτικές που συνόδευαν και το επόμενο μέρος της Αμερικανικής Βοήθειας, το Σχέδιο Marshall. Η υλοποίηση του προγράμματος Τεχνικής Βοήθειας θεωρείτο αναγκαία εξαιτίας της αποδιοργάνωσης της διοίκησης και της έλλειψης κατάλληλης τεχνογνωσίας στη χώρα. Στόχος της ήταν να παρακολουθεί τα έργα που κατασκευάζονταν με πόρους της αμερικανικής βοήθειας και για την καλή ή κακή χρήση των υλικών. Ωστόσο, Έλληνες ανώτεροι υπάλληλοι δεν ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν αυτή την βοήθεια, θεωρώντας την ως παρέμβαση στα ελληνικά ζητήματα. Το προσωπικό της Τεχνικής Βοήθειας της ECA προσπάθησε να εκπαιδεύσει τους Έλληνες υπαλλήλους σε διάφορα τεχνικά πεδία, ώστε με την αναχώρηση των Αμερικανών εμπειρογνώνων να συνεχίσουν το έργο τους προς την αναδιοργάνωση της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και κατ' επέκταση της οικονομίας. Από ένα σημείο και μετά όμως το προσωπικό της Τεχνικής Βοήθειας δεν είχε μόνο συμβουλευτικό χαρακτήρα αλλά και έντονα παρεμβατικό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα όταν οι Αμερικανοί εμπειρογνώμονες αναμειγνύονταν σε έργα, οι Έλληνες να αποφεύγουν να αναλάβουν δράση για πολιτικούς λόγους, ενώ οι Έλληνες που αποτύγχαναν να υλοποιήσουν τα έργα για λόγους ανικανότητας, βολεύτηκαν μέσα από τη δράση των Αμερικανών, με συνέπεια να παραμένουν αδρανείς και να μην αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους<sup>106</sup>.

105 Αξίζει να παραθέσουμε τον ορισμό που δίνει ο καθηγητής Γ.Δ. Δασκαλάκης σύμφωνα με τον οποίο “Μια εκσυγχρονισμένη κοινωνία (modern society) είναι η κοινωνία που ασκεί ορθολογικό έλεγχο στο φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον, που χαρακτηρίζεται για την πλατεία και ηθελημένη χρησιμοποίηση των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων, την εκβιομηχάνισή της, τον αστισμό της, το υψηλό επίπεδο της ζωής των μελών της, τη μεγάλη κοινωνική αλληλεξάρτησή τους, τη ζωνρή κινητικότητα της, την ενιαία και ολοκληρωμένη δομή, την οργανωμένη εφάνιση, το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, το δυναμισμό της, την ανεξαρτησία, ανοχή, αυτοπεποίθηση, αισιοδοξία, ακρίβεια, επιχειρηματικότητα, θάρρος και αξιοπρέπεια των μελών της, το δημοκρατικό πολίτευμα και τις ιδέες ελευθερίας, ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης που προβάλλονται με αυτό” Ν. Καλτσόγια – Τουρναβίτη, *ό.π.*, σ. 655 – 656. Ο λόγος που παραθέτουμε το συγκεκριμένο απόσπασμα είναι γιατί πρέπει να έχουμε υπόψη μας στην τελική αξιολόγηση της οικονομικής βοήθειας που έλαβε η χώρα κατά πόσο συνεισέφερε η βοήθεια όχι μόνο στην οικονομία και στις άλλες πλευρές της κοινωνικής και πολιτικής έκφρασης μιας κοινωνίας.

106 Α. Βετσόπουλος, *Η Ελλάδα και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας*, Gutenberg, Αθήνα 2007, σ. 228 – 229.

### 2.2.3. Ανάπτυξη και εμφύλιος πόλεμος

Το 1946 σημειώνεται σημαντική στροφή της αμερικανικής κυβέρνησης στο τρόπο που αντιμετωπίζει το ελληνικό ζήτημα. Οι Η.Π.Α δεν έχουν πια αρνητική στάση σε βάρος της ελληνικής κυβέρνησης και πιστεύουν ότι τυχόν υπερίσχυση των κομμουνιστών στην Ελλάδα θα έβαζε σε κίνδυνο τα συμφέροντα τους στην ευρύτερη περιοχή, και ειδικότερα την εκμετάλλευση των πετρελαιοπηγών του Περσικού κόλπου. Όντας σίγουροι για την οικονομική αδυναμία της Μεγάλης Βρετανίας, οι Η.Π.Α. παρεμβαίνουν εν τέλει στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, στηρίζοντας διπλωματικά, οικονομικά και στρατιωτικά το καθεστώς<sup>107</sup>. Οι Η.Π.Α είχαν να αντιμετωπίσουν δύο μέτωπα αλληλένδετα μεταξύ τους στην Ελλάδα αφενός την εμφύλια διαμάχη αφετέρου την οικονομική ανασυγκρότηση. Για να επιτευχθεί η οικονομική ανασυγκρότηση, όπως αναφέραμε και παραπάνω, προϋπόθεση ήταν η λήξη του εμφυλίου πολέμου. Στο σημείο αυτό φαίνεται να έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με τις προσπάθειες ή μη που καταβλήθηκαν για την λήξη του εμφυλίου πολέμου. Η Ελλάδα δεν μπορούσε να αφηθεί μόνη της να αντιμετωπίσει τη μεταπολεμική οικονομική κατάσταση. Η κινητήρια ιδέα πίσω από την εφαρμογή του σχεδίου Marshall στην Ελλάδα ήταν ότι η κομμουνιστική πρόκληση δεν θα επιτρέπεται να διαταράξει την οικονομική ανάκαμψη, σε αντίθεση με τα προηγούμενα οικονομικά προγράμματα, τη Βρετανική Οικονομική Αποστολή και την UNRRA, οι οποίες είχαν κυρίως παράσχει στον ελληνικό λαό τα απαραίτητα στοιχεία επιβίωσης με τον τρόπο των παραδοσιακών προγραμμάτων βοήθειας. Η Αμερικανική Αποστολή συνέδεσε την αποκατάσταση με την παραγωγή, τις υποδομές (ηλεκτρισμός και μεταφορά) και τη νομισματική σταθερότητα με πολιτικές μεταρρύθμισης και ανάπτυξης. Η στρατηγική διατήρησης των κύριων αρτηριών της οικονομικής ζωής από τη στρατιωτική σύγκρουση απαιτούσε πρώτα την ισορροπημένη διανομή αγαθών και κεφαλαίων μεταξύ των σχετικά ασφαλέστερων αστικών κέντρων που είχαν λάβει το μεγαλύτερο μέρος της βοήθειας και της στρατιωτικά εκτεθειμένης υπαίθρου<sup>108</sup>. Ταυτόχρονα, η ανασυγκρότηση δεν επικεντρώθηκε μόνο στη γεωργία, αλλά και στη διαθεσιμότητα των μεταποιημένων προϊόντων και της βιομηχανικής παραγωγής. Το πρόγραμμα τροφίμων απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος των προγραμμάτων βοήθειας τα πρώτα χρόνια. Αποτελούσε περίπου το 50% της οικονομικής βοήθειας το 1948, το οποίο

107 Π. Βόγλης, *ό. π.*, σ. 288.

108 Γ. Σταθάκης, *ό. π.*, σ. 96.

αποτελούσε περίπου το 60% των συνολικών δαπανών των ΗΠΑ στην Ελλάδα εκείνο το έτος<sup>109</sup>.

Παρόλο που η λήξη του εμφυλίου ήταν προϋπόθεση για την οικονομική ανασυγκρότηση φαίνεται ότι οι ΗΠΑ απέρριψαν μια ειρηνευτική συμφωνία που προσέφερε το ΚΚΕ το 1947. Το ΚΚΕ είχε συνειδητοποιήσει ότι δεν θα μπορούσε να διατηρήσει την πολιτική του δύναμη έξω από το σύστημα, γεγονός που ήταν άμεσο επακόλουθο της άρνησης της Σοβιετικής Ένωσης να παράσχει βοήθεια και της ανεπάρκειας κεφαλαίων που προέρχονται από τους διασυνοριακούς συμμάχους τους<sup>110</sup>. Για το λόγο αυτό, το ΚΚΕ ήθελε να τερματίσει τον εμφύλιο πόλεμο και να επιστρέψει στον πολιτικό κύκλο. Με την απόρριψη της ειρηνευτικής προσφοράς, οι Ηνωμένες Πολιτείες ανάγκασαν το ΚΚΕ να παραμείνει στην πολιτική εξορία και να συνεχίσει τις βίαιες προσπάθειές τους να αποκτήσουν τον έλεγχο. Σύμφωνα με ερευνητές “Αρνούμενοι να συμβιβαστούν με τους Κομμουνιστές ακόμη και όταν τους προσφέρθηκε ειρήνη και προωθώντας μια σαφώς αντι-αριστερή στάση, οι Ηνωμένες Πολιτείες παρέτειναν αδικαιολόγητα τον εμφύλιο πόλεμο, έφεραν άνευ όρων υποστήριξη σε μια αναποτελεσματική αλλά καταπιεστικά αντικομμουνιστική κυβέρνηση στην Αθήνα και απέτρεψαν οποιαδήποτε βιώσιμη αντίθεση μια κυβέρνηση που έχει ανάγκη από συμβιβασμό”. Η αντικομμουνιστική στάση της αμερικανικής αποστολής έπληξε περαιτέρω την ελληνική οικονομία υπαγορεύοντας μια εμπορική πολιτική που σκόπιμα απέκλεισε τους φυσικούς εμπορικούς εταίρους της Ελλάδας, τους βόρειους, κομμουνιστικούς γείτονές της. Το γεγονός αυτό αποτελεί καθοριστικό στοιχείο καθώς με τον τρόπο αυτό η Ελλάδα δεν κατάφερε να αξιοποιήσει τα οφέλη του σχεδίου Μάρσαλ για την οικονομική και παραγωγική της ανασυγκρότηση, σε αντίθεση με τις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπου οι ΗΠΑ

109 K. Botsiou, “New Policies, Old Politics: American Concepts of Reform in Marshall Plan Greece” in *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 27, Number 2, October 2009, p. 217.

110 Ωστόσο υπάρχει και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία τα εγγενή χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής και γραφειοκρατίας ευνοούσαν την διαιώνιση της εμφύλιας διαμάχης. Πολιτική διαφθορά, ανικανότητα της δημόσιας διοίκησης, άνιση μεταχείριση ενώπιον του νόμου, ωμή βία και αντεκδικήσεις συντηρούσαν την εμφύλια διαμάχη, ενώ ο κομμουνιστικός συνασπισμός παρείχε αυξανόμενη βοήθεια για τη συνέχιση του εμφυλίου. Μέχρι την εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ η έξωθεν βοήθεια παρέχόταν κυρίως από Γιουγκοσλαβία, Αλβανία, Βουλγαρία, ενώ μετά το 1947 παρενέβη η Σοβιετική Ένωση αποστέλλοντας πόρους και στρατιωτικό υλικό μέσω των δορυφόρων της. Όπως γίνεται φανερό οι δυνάμεις Δύσης - Ανατολής είχαν μπει σε έναν οικονομικό ανταγωνισμό, που αφενός ο πρώτος επένδυε στην οικονομική ανάπτυξη, ενώ ο άλλος στην υπονόμευση της ανασυγκρότησης. Στόχος του τελευταίου ήταν, ένα κράτος που υποστηρίζεται οικονομικά από τη Δύση, να εξαντληθεί σε έναν πόλεμο φθοράς με ελάχιστο στόχο την διαιώνιση της αστάθειας και της υπανάπτυξης και μέγιστο την αποχώρηση των Η.Π.Α και την εξώθηση της Ελλάδος στον κόσμο των λαϊκών δημοκρατιών. Μπότσιου Κ., “Ένα σχέδιο διαφορετικό...”, ό. π., σ. 11.

παρείχαν δάνεια ειδικά για τους σκοπούς του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου σε μια προσπάθεια διευκόλυνσης της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης. Αποτρέποντας την Ελλάδα από το εμπόριο με τους γείτονές της και επειδή η Ελλάδα δεν είχε τα επιθυμητά αγαθά στην αγορά της Δυτικής Ευρώπης, οι ΗΠΑ αρνήθηκαν στην Ελλάδα την ευκαιρία να χρησιμοποιήσει αυτά τα κεφάλαια αποτελεσματικά και να επιτύχει τα τεράστια οφέλη του διευρυμένου ελεύθερου εμπορίου που βοήθησε τα βιομηχανικά κράτη της Δυτικής Ευρώπης<sup>111</sup>.

Ωστόσο, η παραπάνω άποψη, και ειδικότερα η θέση ότι οι Η.Π.Α. ήθελαν να τοποθετήσουν μια αντικομμουνιστική κυβέρνηση, επιβεβαιώνεται και με τις αναφορές των απεσταλμένων στην Ελλάδα και την εικόνα που μεταφέρουν. Το 1946 ο Αμερικανός πρεσβευτής MacVeagh ανέφερε ότι “είναι αναμφισβήτητο ότι τα κυβερνητικά μέτρα για την έννομο τάξη βρίσκονται τώρα στα χέρια ασυνείδητων αντιδραστικών (αναφερόμενος στην νέα κυβέρνηση του Κ. Τσαλδάρη)”. Και συνεχίζει “η αυξανόμενη τάση της κυβέρνησης 1. να θεωρεί όλους όσους δεν είναι βασιλόφρονες Κομμουνιστές, 2. να προστατεύει τους πρώην μεταξικούς και δοσίλογους και 3. να δέχεται ένοπλη βοήθεια από ανυπόληπτα στοιχεία που αυτοχαρακτηρίζονται βασιλόφρονες (ενν. Δηλώνει), ότι το πρόγραμμα της ελληνικής δεξιάς στην πραγματικότητα προσεγγίζει τον φασισμό”<sup>112</sup>. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι Αμερικανός Πρεσβευτής αμφισβήτησε το γεγονός ότι η μεγαλύτερη απειλή παρέμενε ο κομμουνισμός. Ακόμα και στην έκθεσή του ο απεσταλμένος P. Porter χαρακτήρισε απερίφραστα το “καθεστώς της Αθήνας” ως “αντιδραστικό” και “αυταρχικό”, καθώς οι μέθοδοι διακυβέρνησής του απείχαν πολύ από τις καθιερωμένες στη Δύση ιδέες περί δημοκρατικών καθεστώτων<sup>113</sup>. Ωστόσο αυτό υπονόμει τον αναπτυξιακό χαρακτήρα της βοήθειας και συνέβαλε στην περαιτέρω εξάρτηση της χώρας από την εξωτερική βοήθεια, καθώς τα χρήματα δαπανούνταν σε πολεμικές επιχειρήσεις.

Ενδεικτικό αυτής της κατάστασης δεν είναι μόνο που κατευθύνθηκαν οι πόροι με τις πιέσεις των Η.Π.Α. αλλά και με την πολιτική που υιοθετήθηκε από την πολιτική ηγεσία της χώρας. Όπως σημειώνεται από τους Αμερικανικούς

111 S. Beckmann, “American Aid to Greece: The Marshall Plan as a Model for Development Aid”, in *Clocks and Clouds*, 2012, Vol. 1 No. 1 | pg. 1/1. <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1619/american-aid-to-greece-the-marshall-plan-as-a-model-for-development-aid>

112 L. Wittner, “Η Αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα” στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ. 403.

113 Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν...*, ό. π., σ. 149.

αξιωματούχος οι Έλληνες πολιτικοί δεν ήταν σε θέση να υλοποιήσουν ένα πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής<sup>114</sup>. Ο Porter σημείωνε τον Απρίλιο του 1947 ότι “παρά τα 700.000.000 δολάρια σε ξένη βοήθεια η Ελλάδα τα τελευταία δύο χρόνια έχει απλώς κατορθώσει να επιβιώνει...Καμία κυβέρνηση δεν υπήρξε ικανή να αναπτύξει μια αποτελεσματική οικονομική πολιτική και να εγκαινιάσει τους απαραίτητους ελέγχους”. Και όπως συνεχίζει αυτό οφειλόταν “στην αποφασιστικότητα της κυβέρνησης των Αθηνών να τροφοδοτεί την απληστία της ελληνικής μικρομεσαίας τάξης”<sup>115</sup>. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η ελληνική οικονομία ήταν δύσκολο να ανακάμψει όχι μόνο γιατί η οικονομική βοήθεια ήταν μικρή ή στράφηκε σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς για την αντιμετώπιση του εμφυλίου αλλά η αδυναμία συγκρότησης και ανάπτυξης μιας οικονομικής πολιτικής οφειλόταν κυρίως στην αδυναμία άσκησης πολιτικής, στην ανάπτυξη των πελατειακών δικτύων, στην σύνδεση της μικρομεσαίας τάξης με τους πολιτικούς άρχοντες αλλά και της μυωπικής αντίληψης μιας μερίδας πολιτών για την αξιοποίηση της χρηματικής βοήθειας.

114 Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε και τι συνέβαινε σε μια άλλη οικονομία, αυτή της Ιταλίας. Η Ιταλία διέθετε μια ισχυρή οικονομία αλλά και ένα ισχυρό κομμουνιστικό κόμμα. Αυτό δεν την εμπόδισε από το να αντιμετωπίσει προβλήματα οικονομικής αναπροσαρμογής αλλά και να διχαστεί για την οικονομική πορεία που θα ακολουθήσει. Οι Ιταλοί συζήτησαν για το κατά πόσο θα έπρεπε να επιβληθούν έλεγχοι στις τιμές, και τι είδους έλεγχοι, ή εάν η πλεονάζουσα ρευστότητα θα έπρεπε να απορροφηθεί με την επιβολή φορολογίας. Το πρόβλημα οφειλόταν στο γεγονός ότι οικονομολόγοι της φιλελεύθερης σχολής επέστρεφαν στην λογική του *Laissez-faire*, ενώ οι πολιτικοί αδυνατούσαν να αποδεσμευτούν από τη φασιστική κληρονομιά της κρατικής πατρωνίας και της πολιτικοποιημένης οικονομικής διαχείρισης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Ιταλία να εγκλωβιστεί σε μια αμφίβολη οικονομική πολιτική, όπου δεν λαμβανόταν κανένα αντιδημοφιλές μέτρο και όπου συνυπήρχαν και οι δύο οικονομικές πολιτικές, φιλελεύθερη και κρατική δραστηριότητα. Ως το 1947, η ιταλική οικονομία ταλανιζόταν από τον πληθωρισμό, ενώ δεν μπορούσε να ανοιχθεί στον ελεύθερο ανταγωνισμό χωρίς πρώτα να επιτύχει δημοσιονομική και νομισματική σταθερότητα. Esposito Chiarella, “Πολιτικές πραγματικότητες και οικονομικός πολιτισμός: Η διαχείριση των πόρων του σχεδίου Μάρσαλ στην Ιταλία”, στο *Το σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Πατάκη, Αθήνα, 2011, σ. 169. Τα παραπάνω σημειώνονται προκειμένου να αναδειχθεί ότι και άλλες ευρωπαϊκές χώρες αντιμετώπιζαν προβλήματα πληθωρισμού και νομισματικής σταθερότητας και τα οποία οι αμερικανικές αποστολές τα απέδιδαν σε αδυναμία πολιτικής πρωτοβουλίας, αγνοώντας τις κοινωνικές και πολιτικές της κάθε χώρας και της Ευρώπης εν γένει. Να σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει και τις επιπτώσεις του εμφυλίου πολέμου, που έκαναν τις οικονομικές προσαρμογές ακόμα δυσκολότερες.

115 Λ. Γουίντερ, *Η Αμερικανική Επέμβαση στην Ελλάδα, 1943 – 1949*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 223-224.

## Γ' Κεφάλαιο

### Η Ελληνική οικονομία μετά το τέλος του Σχεδίου Μάρσαλ

Η παραγωγή στις αρχές της δεκαετίας του 1950 παρουσίαζε άνοδο, λόγω του μηδενικού σημείου εκκίνησης, η ιδιωτική κατανάλωση όμως βρισκόταν σε χειρότερα επίπεδα από τα προπολεμικά<sup>116</sup>. Το κλίμα αβεβαιότητας που είχε καλλιεργηθεί οδήγησε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού να μετακινηθεί από την ύπαιθρο στην πόλη, αφήνοντας την μόνιμη κατοικία και αλλάζοντας επαγγελματική απασχόληση. Σχετικά με τους κλάδους παραγωγής, όσον αφορά τον αγροτικό τομέα, επειδή η απόδοσή του εξαρτάται κυρίως από τις καιρικές συνθήκες, κατέφερε ήδη από το 1947 σε πολλές καλλιέργειες να ξεπεράσει τα προπολεμικά επίπεδα. Η αγορά μηχανικού εξοπλισμού, η εκτέλεση εγγειοβελτιωτικών έργων, η χρηματοδότηση της παραγωγικής διαδικασίας και η παράλληλη εξασθένιση του εμφυλίου ήταν κάποιοι από τους παράγοντες που επέδρασαν θετικά στον πρωτογενή τομέα<sup>117</sup>. Ωστόσο στο τέλος του 1952, το 40% των απασχολούμενων στη γεωργία θα ήταν εποχικά άνεργο.

Στον τομέα των επενδύσεων μεταξύ των ετών 1948-1952 παρατηρούμε μεγάλες διακυμάνσεις στον ρυθμό αλλά και στην τάση. Η αμερικανική βοήθεια, τα ποσά που απορροφούσαν οι στρατιωτικές ανάγκες καθώς και η αδυναμία χρηματοδότησης των επενδύσεων από την εγχώρια αποταμίευση ήταν καθοριστικής σημασίας για την πορεία των επενδύσεων. Η περικοπή της αμερικανικής βοήθειας από το 1952 είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των κρατικών επενδύσεων<sup>118</sup>. Η ανάγκη προσέλκυσης ιδιωτικών επενδυτικών κεφαλαίων κρίθηκε απαραίτητη και η πορεία τους από το 1948 έως το 1951 κρίνεται θετική, αν κρίνουμε από το γεγονός της συμμετοχής τους στο σύνολο των ακαθάριστων επενδύσεων το οποίο αυξήθηκε από 54,7% το 1948 σε 70,7% το 1952. Η μείωση των δημοσίων αλλά και των ιδιωτικών επενδύσεων στα τέλη του 1952 αντανάκλασε την περίοδο ύφεσης που διένυε η ελληνική οικονομία και το αρνητικό ισοζύγιο πληρωμών.

Οι εξαγωγές ήταν εξαρτημένες από λίγα ημι-πολυτελή είδη και το σύνολο

116 Την δεκαετία του 1950 η κατά κεφαλή κατανάλωση κρέατος ήταν 13 κιλά. Πολύ μικρότερη από τα προπολεμικά επίπεδα που αντιπροσώπευε το 20%. Μ. Ψαλιδόπουλος *ό. π. παρ. σ. 47*

117 Το 1947 ο αγροτικός τομέας σημειώνει αύξηση 15%, χάρη στην καλή σοδειά ελαιολάδου, το 1948 εμφανίζει κάμψη 10%, και από το 1949 μέχρι το 1952 η πορεία ήταν σταθερή. Τράπεζα της Ελλάδος, Τα πρώτα πενήντα χρόνια, σ. 284

118 Οι δημόσιες επενδύσεις μετά το 1950 έπεσαν στα επίπεδα προ της αμερικανικής βοήθειας. Τράπεζα της Ελλάδος, Τα πρώτα πενήντα χρόνια, σ. 288

των άδηλων πόρων ήταν αβέβαιο ως πηγή κάλυψης του ελλειμματικού ισοζυγίου<sup>119</sup>. Οι τομείς στους οποίους επενδύθηκαν δημόσια αλλά και ιδιωτικά κεφάλαια στο τέλος της περιόδου της αμερικανικής βοήθειας ήταν ο τομέας της ενέργειας και της ύδρευσης. Αντίθετα οι μεταφορές και οι συγκοινωνίες δεν αποτελούσαν ελκυστικά πεδία επένδυσης. Ο δευτερογενής τομέας και συγκεκριμένα η μεταποίηση δέχτηκε μεγάλα ποσά από την ιδιωτική αποταμίευση. Ο τομέας των κατοικιών χρηματοδοτήθηκε από ιδιωτικά κεφάλαια αλλά και με μεγάλη συμβολή του Δημοσίου. Επίσης, ο αγροτικός τομέας δέχτηκε κάποια ποσά από τον κρατικό προϋπολογισμό, ωστόσο η όποια ανάπτυξη του οφείλεται στην αποταμίευση του αγροτικού πληθυσμού<sup>120</sup>.

Επιπρόσθετο μειονέκτημα στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και την προσέλκυση ιδιωτικών κεφαλαίων αποτέλεσε η κατάτμηση της ιδιοκτησίας σε επιμέρους κομμάτια καθώς και η διανομή εθνικών γαιών επί Βενιζέλου, χάρη στην οποία εξασφαλίστηκε η έστω μικρή ιδιοκτησία και απασχόληση του πληθυσμού αλλά μειώθηκε η δυνατότητα μεγάλης παραγωγής.

---

119 Οι ελληνικές εξαγωγές αντιπροσωπεύονταν κατά 45% από καπνό και 25% του συνόλου από την σταφίδα. Μ. Ψαλιδόπουλος, *ό. π. παρ. σ. 48*

120 Τράπεζα της Ελλάδος, Τα πρώτα πενήντα χρόνια, σ. 287-289

## Επίλογος

Η Αμερικανική Οικονομική βοήθεια που ουσιαστικά ξεκίνησε με την εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν είναι αδιαμφισβήτητο ότι συνέβαλε στην οικονομική και κοινωνική αναδιάρθρωση τόσο της Ευρώπης όσο και της Ελλάδας. Το σχέδιο Μάρσαλ έχει χαραχθεί στη συνείδηση πολλών σαν ένα σημαντικό οικονομικό πρόγραμμα που δεν είναι τυχαίο που σε κάθε δύσκολη οικονομική φάση, επανέρχεται στη συζήτηση προκειμένου να εκδοθεί ένα αντίστοιχο πρόγραμμα που θα συμβάλλει στην άνοδο της οικονομίας.

Στην εργασία προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την συμβολή του σχεδίου Μάρσαλ στην ευρωπαϊκή αλλά και στην ελληνική ανασυγκρότηση, με έμφαση στην τελευταία. Αυτό που προκύπτει από την έρευνα ήταν ότι το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών χωρών και τις βοήθησε να επανέλθουν στα προπολεμικά επίπεδα. Θα ήταν αδύνατο οι ευρωπαϊκές χώρες, με τις καταστροφές που είχαν σημειωθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, να πετύχουν μια οικονομική ανάκαμψη σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα χωρίς την οικονομική συμβολή των Η.Π.Α.

Η οικονομική βοήθεια, ωστόσο, επέφερε σημαντικές αλλαγές στην οικονομία, στην κοινωνία και τον πολιτισμό των ευρωπαϊκών χωρών. Η ανοικοδόμηση των χωρών προώθησε σημαντικές νομισματικές μεταρρυθμίσεις, ενώ προχώρησε μαζί με την φιλελευθεροποίηση των εθνικών οικονομιών, τη μείωση των δασμών και ουσιαστικά το άνοιγμα του εμπορίου. Μέσα από το Σχέδιο Μάρσαλ φαίνεται ότι οι Η.Π.Α. προσπάθησαν να εξάγουν το δικό τους οικονομικό σύστημα. Τον αμερικανικό καπιταλισμό, ο οποίος μέσω της μαζικής παραγωγής και των οικονομιών κλίμακας θα προσέφερε μια ευρεία γκάμα καταναλωτικών προϊόντων σε όλες τις κοινωνικές τάξεις. Είναι φανερό ότι ο αμερικανικός τρόπος σκέψης ήταν δύσκολο να επιτευχθεί τόσο στις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, με ισχυρή παραγωγική βάση, αλλά ακόμα περισσότερο στις περιφερειακές χώρες, όπως η Ελλάδα που και προπολεμικά δεν είχε καταφέρει να συγκλίνει με τις υπόλοιπες χώρες. Παρ' όλα αυτά, μέσω αυτών των πολιτικών, το Σχέδιο Μάρσαλ συνέβαλε στην προώθηση της ενδοευρωπαϊκής συνεργασίας και ουσιαστικά στην ανάδειξη της σημασίας της οικονομικής ενοποίησης των κρατών – μελών. Ουσιαστικά το σχέδιο Μάρσαλ ήταν ο προάγγελος, αν όχι ο αρχιτέκτονας, μιας σειράς οργανισμών, κυρίως σε οικονομικό (ΟΟΣΑ) και σε στρατιωτικό (ΝΑΤΟ) επίπεδο που θα οδηγούσαν στο τέλος στην



συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όσον αφορά την Ελλάδα, το Σχέδιο Μάρσαλ αποτέλεσε ένα πρόγραμμα μέσω του οποίου προσπάθησαν να εφαρμοστούν δραστικές μεταρρυθμίσεις κυρίως σε νομισματικό επίπεδο. Αυτές οι αλλαγές έπρεπε να συνδεθούν με μια σειρά από ευρύτερες μεταρρυθμίσεις που συχνά έβρισκαν εμπόδια στο να υλοποιηθούν λόγω κοινωνικών καταβολών αλλά και πολιτικής αδυναμίας. Είναι σημαντικό ότι το Σχέδιο Μάρσαλ στην Ελλάδα δαπανήθηκε κυρίως σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς και σε λιγότερο βαθμό κατευθύνθηκε σε τομείς της οικονομίας. Εκτός όμως από τον διμέτωπο αγώνα σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο, η χώρα συνεχώς ταλανιζόταν ανάμεσα στην οικονομική πορεία που θα χαράζει. Η συζήτηση για την ανάπτυξη μιας βαριάς βιομηχανίας ή για την ισόποση ανάπτυξη πρωτογενούς, δευτερογενούς τομέα, προσέκρουε πάντα σε αντιδράσεις, πελατειακές σχέσεις, αδυναμία χάραξης πολιτικής τόσο λόγω των εσωτερικών διενέξεων που θα ανέκυπταν όσο και των εξωτερικών παρεμβάσεων.

Στα έτη που ακολουθούν 1951 – 1952 η αμερικανική βοήθεια μειώνεται δραματικά, έχοντας ξεσπάσει ο πόλεμος στην Κορέα. Όση από τη βοήθεια καταφθάνει στρέφεται σε στρατιωτικούς σκοπούς και προορίζεται για την ανάπτυξη της αμυντικής ικανότητας των ευρωπαϊκών χωρών. Ωστόσο, με τα αμερικανικά κεφάλαια η Ελλάδα κατάφερε να καλύψει τις άμεσες ανάγκες σε καταναλωτικά προϊόντα, να αποκαταστήσει σε μεγάλη έκταση τις ζημιές του πολέμου, να προωθήσει την ανάπτυξη της γεωργίας και της βιομηχανίας αλλά να ενισχύσει παράλληλα και άλλους παραγωγικούς τομείς. Επιπλέον, κατάφερε να ξεφύγει από τον κομμουνιστικό κίνδυνο αφού όμως δαπάνησε μεγάλα ποσά από την αμερικανική βοήθεια για στρατιωτικούς εξοπλισμούς. Οι πολεμικές αυτές δαπάνες δεν επέτρεψαν να αξιοποιηθούν όλοι οι πόροι για διοικητικές και οργανωτικές αδυναμίες, οι οποίες θα συνεχίζουν να ταλανίζουν την χώρα για πολλά χρόνια ακόμα. Τη στιγμή που άλλες ευρωπαϊκές χώρες πραγματοποιούσαν το μεγάλο μέρος της ανασυγκρότησής τους, η Ελλάδα λόγω των εσωτερικών της προβλημάτων και της νοοτροπίας που είχε επικρατήσει σε μεγάλα τμήματα της άρχουσας τάξης, ξόδεψε μόλις το μισό της βοήθειας για την ανασυγκρότηση, η οποία περιορίστηκε στην εκτέλεση ορισμένων βασικών έργων, τα οποία δεν ήταν σε θέση να στηρίζουν την εκβιομηχάνιση της χώρας.

## Πηγές και Βιβλιογραφία

### A. Πηγές

#### 1. Αρχεία

Ετήσιες Εκθέσεις, Τράπεζα της Ελλάδος

Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχη ετών 1947 – 1948.

Δοξιάδης Κ., Θυσίες της Ελλάδος. Αιτήματα και Επανορθώσεις στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, Υπουργείο Ανοικοδομήσεως, 1947.

Το σχέδιον Μάρσαλ στην Ευρώπη, Απολογισμός Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα, 1949 – 1952, ECA.

#### 2. Δημοσιευμένες Πηγές

Καλτσόγια – Τουρναβίτη Ν., “*Η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία και η πορεία της προς τον θεσμικό – πολιτικό εκσυγχρονισμό*” στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945 – 1967*, Αθήνα 1994.

Wittner L, “*Η Αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα*” στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 2006

Χατζιωσήφ Χ., “*Η περίοδος της ανασυγκρότησης 1945 – 1953*”, στο: *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945 – 1967*, Αθήνα 1994

Vetsopoulos Apostolos, *The economic dimensions of the Marshall Plan in Greece, 1947 – 1952: The origins of the Greek economic miracle*, London 2002

### 3. Περιοδικά

*Ιστορικά*

*Ιστορία Εικονογραφημένη*

*Clocks and clouds*

*Journal of Modern Greek Studies*

*Μνήμων*

*The Journal of American History*

### 4. Διαδικτυακές Πηγές

Βόγλης Πολυμέρης, “Ο Paul Porter και η Αμερικανική Οικονομική Αποστολή στην Ελλάδα (18 Ιανουαρίου – 22 Μαρτίου 1947)”, Περιοδικό Μνήμων, τομ. 27, 2005, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/issue/view/447>

Karvounarakis Theodosios, In Defense of «Free Peoples»: The Truman Doctrine and its Impact on Greece During the Civil War Years, 1947 – 1949, Διαθέσιμο στο [www.eliamer.gr](http://www.eliamer.gr)

<https://www.marshallfoundation.org/marshall/>

### B. Βιβλιογραφία

Aldcroft D., *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία, 1914 – 2000*, Αθήνα 2007

Αγαπητίδης Σ., *Το σχέδιο Μάρσαλ και το Ελληνικό Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως*, Αθήνα 1950

Αγριαντώνη Χ., «Οι μηχανικοί και η βιομηχανία—μια αποτυχημένη

συνάντηση» Στο *Ιστορία της Ελλάδας Του 20ου Αιώνα — Ο Μεσοπόλεμος (1922–1940)* τχ. Β1, Αθήνα 2002.

Burns E. *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1983

Clogg R., *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 2000*, Αθήνα 2003

Δρακάτος Κ., *Ο μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας, 1945-1995*, Αθήνα 1997

Dreyfus F.-G., Marx R., Poidevin R., *Η Ευρώπη, από το 1848 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1980

Esposito Chiarella, “*Πολιτικές πραγματικότητες και οικονομικός πολιτισμός: Η διαχείριση των πόρων του σχεδίου Μάρσαλ στην Ιταλία*”, στο *Το σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα 2011

Judt T., *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αθήνα 2012

Ευελπίδης Χρ., *Η ανασυγκρότηση της Ελλάδος και το Σχέδιο Μάρσαλ*, Αθήνα 1949.

Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1945-1967*, Αθήνα 1994.

Καζάκος Π., *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944 – 2000*, Αθήνα 2010

Κουλουμπής Θ., *Προβλήματα ελληνοαμερικανικών σχέσεων: πώς αντιμετωπίζεται η εξάρτηση*, Αθήνα, 1978.

Μίρκος Γ. *Το Δόγμα Truman και το Σχέδιο Marshall στην Ελλάδα*, Αθήνα 2004

Μπάτση Δ., *Η Βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1977.

Porter P., *Ζητείται ένα θαύμα για την Ελλάδα. Ημερολόγιο ενός προεδρικού απεσταλμένου, 20 Ιανουαρίου – 27 Φεβρουαρίου 1947*, Αθήνα 2008.

Σαμαράς Γ., *Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1986.

Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1999

Σταθάκης Γ., *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ, η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα 2004.

Σφήκας Θ., *Το Σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα 2011.

Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, 1928 – 1978*, Αθήνα 1978.

Χατζιωσήφ Χ., “Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του εμφυλίου” στο *Ανασυγκρότηση, εμφύλιος παλινόρθωση, 1945 – 1952*, Αθήνα 2009

Ψαλιδόπουλος Μ., *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η ελληνική οικονομία*, Αθήνα 2008.

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896 – 1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Αθήνα 2019

## Περίληψη

Σκοπός της εργασίας είναι να εξετάσει τη συμβολή του Σχεδίου Marshall στην ανασυγκρότηση της Ευρώπης και της Ελλάδας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με έμφαση στην τελευταία. Η εργασία βασίστηκε στο διαθέσιμο αρχειακό υλικό και την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το Σχέδιο Marshall στην Ελλάδα δαπανήθηκε κυρίως σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς και σε μικρότερο βαθμό στην οικονομική ανασυγκρότηση. Όσον αφορά την Ευρώπη, το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας συνέβαλε στην ανασυγκρότηση των ευρωπαϊκών χωρών, επέφερε σημαντικές αλλαγές στην οικονομία, στην κοινωνία και τον πολιτισμό των ευρωπαϊκών χωρών, ενώ ταυτόχρονα προώθησε την ενδοευρωπαϊκή συνεργασία σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο.